

Ep. Porfirije Perić, Dragan G. Karan

Θεολογική Σχολή Πανεπιστημίου Βελεγραδίου (Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade)

**Ὁ διάλογος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιμαντικῆς μέ τήν ψυχολογία
καί ψυχιατρική ἐπιστήμη ὡς ἔκφραση διακονίας
τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου**

Abstract: This paper investigates the relationship between mental health and pastoral care in the Church. The principal goal is to indicate the area of dialogue and cooperation between pastoral theology / pastoral psychology and psychology and psychiatry, an area most noteworthy. Furthermore, the importance of the preservation of boundaries between scientific disciplines is emphasized as a key requirement for a successful dialogue.

Key words: pastoral care; Church life; psychotherapy; mental life; dialogue; life quality

Σύνοψη: Ἡ ἐργασία ἀσχολεῖται μέ τή σχέση τῆς ψυχικῆς ὑγείας μέ τήν ποιμαντική διακονία τῆς Ἐκκλησίας. Βασικός σκοπός τῆς μελέτης εἶναι ἡ ἀπόδειξη τοῦ ἀξιόλογου περιθωρίου πού ἔχει ὁ διάλογος καί ἡ συνεργασία τῆς ποιμαντικῆς θεολογίας μέ τήν ψυχολογία καί ψυχιατρική ἐνῶ παράλληλα τονίζεται ἡ σημασία τῆς διαφύλαξης τῶν ὁρίων κάθε ἐπιστήμης ὡς βασική προϋπόθεση γιά ἕνα ἀποτελεσματικό διάλογο.

Λέξεις κλειδιά: ποιμαντική φροντίδα, ψυχοθεραπεία, ψυχική ζωή, διάλογος, ποιότητα ζωῆς

Εἰσαγωγή

Ἔνα ἀπό τά πλέον σημαντικά πολιτιστικά ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς μας, εἶναι ἡ σημαντική καταξίωση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου ἀποκτᾷ ἀνεπανάληπτη ἀξία καί ὡς τέτοια εἶναι τό πολυτιμότερο ἀγαθό μέσα στήν κοινωνία, ἡ ὁποία στίς περισσότερες πολιτισμένες χώρες μέσω τῆς συνταγματικῆς νομοθεσίας προβλέπει τήν προστασία της μέ ὅλα, ὅσα ἀναδεικνύουν τήν ἀξία της¹. Συνεπῶς ἐφόσον ἡ σύγχρονη κοινωνία περιμένει ἀπό ὅλους τοὺς φορεῖς της τήν συνεργασία τους μέ σκοπό τήν βελτίωση τῆς ποιότητας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, πόσο περισσότερο ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νά συνεργαστεῖ μέ ὅλες τίς ἀνθρωπιστικές ἐπιστήμες, ιδιαίτερα δέ, μέ τήν ψυχολογία, τήν ψυχιατρική καί ψυχοθεραπευτική γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ἀποστολῆς της². Οἱ σχέσεις τῆς θεολογίας καί τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν, πού ἀσχολοῦνται μέ τόν ἀνθρώπινο ψυχισμό, σημαδεύτηκαν πολλές φορές κατά τήν διάρκεια τῆς ἱστορικῆς πορείας ἀπό ἐντάσεις καί παρεξηγήσεις μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἀνοιχτῆς σύγκρουσης, παρότι καί οἱ δύο ἐπιστημονικοί χῶροι ἐνδιαφέρονται γιά τόν

¹ *Τό σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, ἄρθ. 5, παρ. 2 : «Ὅλοι ὅσοι βρίσκονται στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια ἀπολαμβάνουν τήν ἀπόλυτη προστασία τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καί τῆς ἐλευθερίας τους, χωρίς διάκριση ἐθνικότητας, φυλῆς, γλώσσας καί θρησκευτικῶν ἢ πολιτικῶν πεποιθήσεων. Ἐξαίρεσεις ἐπιτρέπονται στίς περιπτώσεις πού προβλέπει τό διεθνές δίκαιο».

² Πρβλ. Αδαμάντιος Αὐγουστίδης, *Ποιμένας καί θεραπευτής-ζητήματα τῆς ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα 1999, σελ. 108-109.

άνθρωπο, τίς προοπτικές τῆς εξέλιξης καί ανάπτυξης του, ὅπως και τίς δυνατότητες ἀλλά και τά ὄρια τῆς φύσης του³.

Αὐτή ἡ συνεργασία εἶναι μιὰ πραγματικότητα γιά τό δυτικό κόσμο, πού διαμορφώνεται στό ἐπίπεδο τῶν διαφορετικῶν θρησκειῶν καί τῆς ψυχιατρικῆς, ψυχοθεραπείας καί τῆς ψυχολογίας. Δέν πρέπει νά παραθεωρεῖται καί τό γεγονός τῆς στενῆς ιστορικῆς σχέσης θρησκείας καί ψυχιατρικῆς – ψυχοθεραπείας, ὅπως παρατηροῦν καί οἱ Zilboorg καί Henry, καθὼς ἡ ψυχοθεραπεία πρὶν τό εικοστό αἰῶνα ἀνήκε στόν ἱερατικό χῶρο⁴. Στόν ἀμερικανικό κόσμο σημειώνεται μιὰ προσπάθεια ἀνάπτυξης καλύτερης σχέσης τῆς ψυχιατρικῆς καί γενικά τῆς ψυχοθεραπείας μέ τό χῶρο τῆς θρησκείας, ὅπως τονίζουν και οἱ ἐρευνητές Richard καί Bergin, γιατί ἡ κατανόηση τῆς θρησκείας μπορεῖ νά συνεισφέρει στήν καλύτερη μέριμνα γιά τήν ψυχική υγεία⁵. Ἐπίσης, πρέπει νά παρατηρηθεῖ, ὅτι στό πλαίσιο τῆς ψυχοθεραπείας γίνεται μιὰ προσπάθεια διάκρισης μεταξύ τοῦ θρησκευτικοῦ καί πνευματικοῦ χώρου μέ ἀρκετές ὠστόσο δυσκολίες καθὼς σέ πολλά σημεία ἐμφανίζονται ὡς ἐπικαλυπτόμενες ἐννοιες⁶. Ἡ διάκριση γίνεται στό ἐπίπεδο μεταξύ τῶν θρησκευτικῶν ὄρων πνευματικό – spiritual καί ὑπερβατικό – *transcendent*⁷.

Στό σύγχρονο ὀρθόδοξο κόσμο ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό παρατηρεῖται αὐτή ἡ ἀνάγκη τῆς συνεργασίας⁸. Παρότι ὑπάρχει μιὰ γόνιμη σχέση μεταξύ τῆς ποιμαντικῆς διακονίας καί ψυχολογίας ὁ Σταυρόπουλος παρατηρεῖ, ὅτι ὑπῆρχαν καί ὀρισμένες ἀντιδράσεις στό χῶρο τῆς θεολογίας ὑπό τήν μορφή τῶν ἀποριῶν «*ἀν καί κατά πόσο εἶναι χρήσιμη ἡ ψυχολογία γιά τήν ζωή τῆς Ἐκκλησίας*»⁹. Ἡ ψυχολογία στήν ἐποχή μας, μέ τίς ἐπιστημονικές της ἀνακαλύψεις γιά τό ψυχισμό τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀναδειχθεῖ σέ μιὰ ἀπό τίς σημαντικότερες ἐπιστῆμες στό κλάδο τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν¹⁰, ἔτσι ὥστε νά διακρίνεται π.χ. σέ στρατιωτική ψυχολογία, ψυχολογία ἐγληματικότητας, οικονομική ψυχολογία, ἐνῶ ταυτόχρονα πολλές ἀκόμη ἐπιστῆμες προστρέχουν στήν βοήθειά της μέ τήν προσδοκία τῆς ἀποτελεσματικότερης πραγματοποίησης τοῦ ἔργου τους. Οἱ διάφορες κατευθύνσεις πού λειτουργοῦν σήμερα μέσα στό ἐπιστημονικό πλαίσιο τῆς ψυχολογίας ὅπως π.χ. ἡ ψυχολογία τοῦ βάρους, ἡ ἐξελικτική ψυχολογία, κοινωνική ψυχολογία καί κλινική ψυχολογία συμβάλλουν καί συνεισφέρουν στήν καλύτερη κατανόηση

³ Βλ. Ἰωάννη Κορναράκη, *Ἐγχειρίδιον ποιμαντικῆς ψυχολογίας Α΄*, σελ. 8: «Ἡ πρόοδος τῶν ψυχολογικῶν σπουδῶν καί ἡ μελέτη ὑπαρξιακῶν προβληματισμῶν τοῦ ἀνθρώπου ὑπό τό πρῖσμα τῶν πορισμάτων τῶν σπουδῶν αὐτῶν θέτει τήν Ποιμαντική ψυχολογία ἐνώπιον τοῦ ἐιδικωτέρου προβλήματος τῆς σχέσης τῆς ψυχολογίας μέ τήν πνευματική ζωή, ὅπως τήν καθορίζει καί τήν κατανοεῖ ἡ ὀρθόδοξη παράδοση». Πρβλ. Ivan Štegel, «Perspektive dijaloga pastoralna i trendova aktualne psihoterapije», *Bogoslovska smotra*, 76/2 (2006), σσ. 453-454.

⁴ Περισσότερα περὶ αὐτοῦ βλ. Zilboor Georgy & Henry George W., *History of Medical Psychology*, ἐκδ. Norton, New York 1941. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος ὀνομάζει τόν ἱερέα ἡ πνευματικό γέροντα «πνευματικό ἱατρό», βλ. Ἰωάννη τῆς Κλίμακα, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ΄, PG 976B.

⁵ Richards Scott & Bergin Allen, *Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity*, ἐκδ. Amerikan Psychological Association, Wasington 1999.

⁶ Βλ. Hage S., Hopson A., Siegel M., Payton G., DeFanti E., «Multicultural training in spiritualitet», *An interdisciplinary review Counseling and Valuew*, 50, (2006), σσ. 217-234.

⁷ Βλ. Sperry L., & Shafranske E. P., *Spiritually oriented psychotherapy*, ἐκδ. D. C. Amerikan Psychological Association, Wasington 2005.

⁸ Ἀδαμάντιος Αὐγουστιδῆς, *Ψυχολογία καί πνευματική ζωή*, ἐκδ. Τήνος, Αθήνα 2004.

⁹ Ἀλέξανδρου Σταυρόπουλου, *Φάκελος μαθήματος συμβουλευτικῆς ποιμαντικῆς*, Αθήνα 1997, σελ. 187.

¹⁰ Πρβλ. «Ἡ ἐπιστημονική Ψυχολογία εἶναι ὀπωσδήποτε μιὰ ἰσχυρή πρόκληση αὐτογνωσίας. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τόν ἑαυτό του «ὡς τό μέγιστο μυστήριον» (das grösste Mysterium). Κάθε πρόκληση αὐτογνωσίας τόν δονεῖ συνειδητᾶ ἡ ἀσυνειδητᾶ».

του ανθρώπου και της ψυχολογικής του πλευράς. Η θεολογία και ειδικά η ποιμαντική θεολογία δεν έμεινε άνεπηρέαστη ως προς την ψυχολογία: έτσι συναντάμε και στο θεολογικό χώρο, παραδείγματα συνεργασίας της θεολογίας με την ψυχολογία με την μορφή της ψυχολογίας της θρησκείας¹¹ και της ποιμαντικής ψυχολογίας. Η ποιμαντική μέριμνα επειδή είναι η διμερής σχέση μεταξύ του ποιμένα και του λαού της Έκκλησίας, δηλαδή η σχέση μεταξύ των δύο ενεργών αντικειμένων, δεν πρέπει ποτέ να ξεχνά, ότι αυτή η σχέση είναι η ανθρώπινη σχέση μέσα στο πλαίσιο της θείας χάριτος. Η ποιμαντική δράση ως ανθρώπινη σχέση έχει από την ίδια τη φύση της και την ψυχολογική διάσταση. Η συνεργασία ποιμαντικής μέριμνας και ψυχολογίας είναι μία φυσική συνέπεια, την οποία अनुμένει τόσο η Έκκλησία όσο και οι φορείς της κοινωνικής ζωής, καθώς το επίκεντρο του ενδιαφέροντος είναι το πλήρωμα της ανθρώπινης ζωής, «ο κλέπτης ούκ έρχεται ει μη ίνα κλέψη και θύση και απολέση: εγώ ήλθον ίνα ζωήν έχωσιν και περισσόν έχωσιν» (Ιωάν. 10, 10).

Υπάρχουν πολλά παρόμοια σημεία στο τρόπο σκέψης της ποιμαντικής της Έκκλησίας και της κοινωνικής μέριμνας για την ποιότητα της ανθρώπινης ζωής που διευρύνουν τά περιθώρια διαλόγου και συνεργασίας. Ένα σημαντικό παράδειγμα παρόμοιας προσέγγισης του ανθρώπου βλέπουμε στον όρισμό της ανθρώπινης υγείας από τον Παγκόσμιο Όργανισμό Υγείας, στον οποίο ορίζεται ως «κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο η απουσία της ασθένειας και αναπηρίας»¹². Η συσχέτιση της υγείας του ανθρώπου με την πλήρη σωματική, ψυχική και κοινωνική ευεξία είναι μία συνολική προσέγγιση του ανθρώπου και της ζωής του, γεγονός συνιστά τη βάση για τη συνεργασία της ποιμαντικής θεολογίας με τις επιστήμες που ασχολούνται με την ανθρώπινη υγεία¹³. Η ανάπτυξη της συστηματικής θεώρησης, και γενικά ενός συστηματικού τρόπου προσέγγισης του ανθρώπου και της υγείας του σημειώνεται ιδιαίτερα έντονα από τά μέσα του προηγούμενου αιώνα και μετέπειτα. Τά πρώτα δείγματα συστηματοποίησης της επιστήμης και της συνολικής προσέγγισης των πραγμάτων (Γενική θεωρία των συστημάτων) παρατηρείται στο χώρο της φυσικής, και αργότερα στο χώρο και της βιολογίας¹⁴, κάτι που λογικά είχε επίδραση και στο χώρο της ιατρικής επιστήμης. Ενδιαφέρουσα είναι η ατμόσφαιρα και στη σύγχρονη ιατρική επιστήμη, καθώς επιχειρεί μία νέα στροφή στο τρόπο προσέγγισης του ανθρώπου με χαρακτηριστικό παράδειγμα στο τρόπο της ονομασίας των λειτουργιών του ανθρώπινου οργανισμού όπου παρατηρείται σημαντική αλλαγή. Μέχρι πρόσφατα τό άνοσοποιητικό σύστημα του ανθρώπινου οργανισμού εξεταζόταν άνεξάρτητα, ως ένα αυτόνομο κεφάλαιο, ενώ σήμερα προσεγγίζεται συνολικά, δηλαδή ως λειτουργία που εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και λέγεται ψυχο-νευρο-ενδοκρινικό άνοσοποιητικό σύστημα¹⁵.

¹¹ Πρβλ. Μ.Κ. Μακράκη, *Ψυχολογία της θρησκείας*, έκδ. Άρμος, Αθήνα 1999.

¹² WHO (1946) International Health Conference, New York.

¹³ Βλ. Αλέξανδρου Σταυρόπουλου, «Πρόλογος», *Ποιμένες και θεραπευτής-ζητήματα της ποιμαντικής ψυχολογίας και ποιμαντικής πρακτικής*, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1999, σελ 15: «Τά θέματα αυτά δεν είναι άποκομμένα από τό σύνολο ψυχοσωματικό άνθρωπο που η Έκκλησία άντιμετωπίζει πάντοτε άγιοπνευματικά».

¹⁴ Βλ. Bertalanffy L, Von, «The theory of open systems in physics and biology», *Science* 3 (1950), 23-29; του αούτου, *General Systems Theory: Foundation development applications*, Brazziler, New York 1968.

¹⁵ Adler, R., Felten, D., & Cohen, S. (Eds.), *Psychoneuroimmunology*, Academic Press, New York 1981. A., López L., Arias J. «Psycho-neuroimmune-endocrine system behavior in mechanicaltrauma». *Psicothema* (1995), 7, σσ. 619-625. María Angeles Aller, Laureano Lorente, Jorge L. Aria, Guillermo Rodríguez-Fabián,

Παρόμοια αντιμετώπιση τοῦ ἀνθρώπου συνολικά, ὡς ἐνιαίου ὄντος, σέ σχέση μέ τά πολλά ἐπί μέρους στοιχεῖα τῆς φύσης του, παρατηροῦμε καί στά εὐαγγελικά κείμενα, ὅπου ἀπαιτεῖται ἡ πλήρης ἀφιέρωση τοῦ ἀνθρώπου στήν σχέση του μέ τό Θεό, τόν πλησίον καί τόν ἑαυτό του. Οἱ δύο βασικές ἐντολές τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐκφράζουν ξεκάθαρα τήν πολυδιάστατη δομή τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, τονίζοντας πάντα τήν ἐνιαία παρουσία καί δράση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκφραση πληρότητας τῆς ζωῆς. «Ἄγαπήσεις κύριον τόν Θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας σου καί ἐν ὅλη τῇ ψυχῇ σου καί ἐν ὅλη τῇ ἰσχύϊ σου καί ἐν ὅλη τῇ διανοίᾳ σου, καί τόν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» (Λουκ. 10, 27). Αὐτές οἱ δύο ἐντολές μᾶς ἀποκαλύπτουν, ὅτι ὁ Θεός προσκαλεῖ ὀλόκληρο καί ἐνιαῖο τόν ἄνθρωπο σέ μιᾶ δυναμική σχέση, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τή κλασική διχοτόμηση ἢ τριχοτόμηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποστατικά ἐνιαίου ὄντος, μᾶς κοινῆς φύσης συντεταγμένης ἀπό διαφορετικά στοιχεῖα. Ὅλος ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νά μετέχει τῆς θείας χάριτος διά τῆς ἀγάπης, κάτι πού προϋποθέτει τήν ὀλότητα τῆς ζωῆς του. Αὐτή τήν ἐνότητα, τήν ὁποία ἡ ἁμαρτία διέσπασε, μέ τήν ἐλεύθερη ἐπιλογή τοῦ ἀνθρώπου, τώρα καλεῖται ὁ ἄνθρωπος νά ἀποκτήσει ξανά μέ τήν χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀπό τήν ἀπλή σύγκριση τοῦ παραπάνω κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης μέ τό κείμενο τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἀνθρώπινης ὑγείας σύμφωνα μέ τόν Π.Ο.Υ θά διαπιστωθεῖ μιᾶ κοινή ἀνθρωπολογική βάση καί μιᾶ παρόμοια ἀντίληψη γιά τήν ζωή. Ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου δέν συσχετίζεται μόνο μέ τήν βιολογική καί ἀτομική ἐπιβίωση ἀλλά μέ τήν πλήρη δραστηριοποίηση τοῦ ἀνθρωπίνου δυναμικοῦ¹⁶. Αὐτή ἡ διαπίστωση ἐπιτρέπει περαιτέρω τήν κοινή ἀναζήτηση καί ἔρευνα γιά τήν ἀνακάλυψη τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς ἡ Ἐκκλησία δέν συγκρούεται μέ τήν σύγχρονη ἐπιστήμη, ἀλλά ἀντίθετα τήν συνοδεύει καί πάντα προσφέρει τό χέρι γιά συνεργασία.

Ἡ ζωή τοῦ χριστιανοῦ ἀπαιτεῖ τήν πλήρη ἀφοσίωση καί συνεχή ψυχική καλλιέργεια, καθὼς ἐπίσης καί τήν οἰκοδόμηση στήν καθημερινή ζωή, τῆς συνείδησης γιά τήν χριστιανική ταυτότητα. Ἡ ποιμαντική ψυχολογία προσπαθεῖ νά χρησιμοποιήσῃ τά ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης ψυχολογίας μέ σκοπό τήν καλύτερη ἄσκηση τῆς ποιμαντικῆς τῆς μέριμνας γιά τόν ἄνθρωπο¹⁷. Ὁ Σταυρόπουλος στήν μελέτη του μέ ἀντικείμενο τή ποιμαντική ψυχολογία ἀνοίγει μιᾶ νέα συζήτηση στήν ὁποία διατυπώνει τήν ἀπορία κατά πόσο οἱ γνώσεις τῆς ψυχολογίας εἶναι χρήσιμες στή ποιμαντική μέριμα τῆς Ἐκκλησίας καί γενικά τή ζωή τῶν ἀνθρώπων, παραπέμποντας παράλληλα σέ μιᾶ πλούσια βιβλιογραφία πού ἀσχολεῖται μέ τά σχετικά θέματα¹⁸. Σημαντική εἶναι καί ἡ παρατήρηση τοῦ Κορναράκη, κατά τήν ὁποία οἱ γνώσεις τῆς ψυχολογίας στήν πράξη ἐνός εὐσυνείδη-

María Soledad Alonso, Azucena Begega, Laudino López, José Rodríguez-Gómez, Jaime Arias, «The Psycho-Neuro-Immune- Endocrine Response: A Psychological and pathological way of life», *Psicothema*, 1996. Vol. 8, n° 2, σσ. 375-381.

¹⁶ Πρβλ. Αδαμάντιου Αὐγουστίδη, *Ποιμένας καί θεραπευτής-ζήτηματα τῆς ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα 1999, σελ. 82.

¹⁷ Βλ. Ἀλέξανδρου Σταυρόπουλου, *Φάκελος μαθήματος συμβουλευτικῆς ποιμαντικῆς*, ἐκδ. Θεολογική σχολή Πανεπιστημίου Αθηνῶν, Αθήνα 1997, σελ. 188: «Ἡ εἰσοδος τῆς Ψυχολογίας στό χώρο τοῦ πρακτικοῦ τῆς Θεολογίας κλάδου ὡς καί τό πλῆθος τῶν σχετικῶν συγγραφῶν μαρτυρεῖ γιά τήν πεποίθηση στήν πραγματικότητα τῆς παρεχομένης βοήθειας». Βλ. Ἰωάννη Κορναράκη, *Ἐγχειρίδιον ποιμαντικῆς ψυχολογίας Α΄*, σελ. 11: «Ἡ Ποιμαντική ψυχολογία ἀποβλέπει στό νά ἀπομονώσει, κατά τήν αντιμετώπιση τῶν ποιμαντικῶν προβληματισμῶν, τήν ψυχολογική ὑποδομή τῶν «πνευματικῶν γεγονότων» τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητας».

¹⁸ Πρβλ. Ἀλέξανδρου Σταυρόπουλου, *Φάκελος μαθήματος συμβουλευτικῆς ποιμαντικῆς*, ἐκδ. Θεολογική σχολή Πανεπιστημίου Αθηνῶν, Αθήνα 1997, σελ. 187.

του ποιμένα μπορεί να αποτελέσουν μία έμμεση δωρεά του Θεού, στην προσπάθεια της αναζήτησης και ανεύρεσης του αθένητου ανθρώπινου προσώπου¹⁹.

Τό ιδιαίτερο ενδιαφέρον της Έκκλησίας στρεφόταν πάντα γύρω από τους ανθρώπους, οι οποίοι φροντίζουν να ζούν την πληρότητα της χριστιανικής ζωής και συνεπώς ή μέριμνά τους για την πνευματική καλλιέργεια χάριζε στην Έκκλησία την πλούσια εμπειρία για την ψυχολογία του ανθρώπου. Ο Κυριαζής περί της πατερικής θεωρίας της ψυχικής ζωής παρατηρεί εύστοχα ότι, οι Πατέρες της Έκκλησίας παράλληλα με την ανάπτυξη του θεολογικού λόγου, κατάφεραν με την καλή χρήση της φιλοσοφικής γλώσσας, την σαφή περιγραφή της ανθρώπινης εμπειρίας, κάτι τό οποίο κάνει σήμερα ή ψυχολογία²⁰. Ο Σταυρόπουλος παρουσιάζοντας την ιστορία του πνευματικού έργου της Ποιμαντικής ψυχολογίας στό πλαίσιο της ποιμαντικής μέριμνας της Έκκλησίας κάνει διάκριση μεταξύ τών τριών σημαντικῶν κεφαλαίων της Ποιμαντικής ψυχολογίας, α) πολύτιμο corpus ψυχικῶν γνώσεων (π.χ. ψυχική δομή του ανθρώπου ή θέση τών παθῶν καί ή φύση τους, τά ψυχολογικά στάδια του πειρασμοῦ, της ἐμπέδωσης της ἀρετῆς), β) μεθοδολογία της πνευματικῆς διερεύνησης καί γ) τρόποι της πνευματικῆς θεραπείας²¹. Η ψυχολογία διακρίνεται σέ δύο ἐπίπεδα, δηλαδή ὡς ή εμπειρία του ἀνθρώπινου ἑαυτοῦ μέσα στό χρόνο καί ὡς ἐπιστημονικά ὀργανωμένο σύστημα. Η εμπειρία της ἐσωτερικῆς ἀνθρώπινης ζωῆς εἶναι πάντα παρούσα στην ζωή της Έκκλησίας καί ὡς ἐκ τούτου μπορεί νά διατυπωθεῖ, ὅτι ή ψυχολογία ὡς κοινή ἀνθρώπινη εμπειρία εἶναι πάντα παρούσα στην Έκκλησία. Οἱ ποιμένες καί οἱ γέροντες της Έκκλησίας εἶχαν την πλούσια εμπειρία τών ἐνεργειῶν της ἀνθρώπινης ψυχῆς, κάτι τό ὁποῖο βλέπουμε καί στό εικοστό αἰώνα, στόν ὀρθόδοξο²², ἀλλά καί στό δυτικό κόσμο σέ διάφορες χριστιανικές ὁμολογίες²³. Η εμπειρία της πνευματικῆς ζωῆς της Έκκλησίας εἶναι πλούσια, καί ή ἀσκητική παράδοση ἀποτελεῖ τό θησαυρό της ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας, ή ὁποία ὡστόσο παραμένει ἀκόμη καί σήμερα ἀγνωστη στό σύγχρονο ἄνθρωπο. Ἀξιωματική εἶναι καί ή παρατήρηση του π. Αδαμάντιου Αὐγουστῆδη, ὅτι μαζί μέ την θεωρητική γνώση εἶναι ἐξίσου σημαντική καί ή πρακτική εμπειρία της πνευματικῆς ζωῆς κατά την διδασκαλία τών πατέρων²⁴. Μόνο μέ αὐτό τό τρόπο μπορεί νά γίνει περισσότερο κατανοητή ή πράξη της πνευματικῆς ζωῆς καί μέ αὐτό μόνο τόν τρόπο μπορεί νά «ἐπαναδιατυπωθεῖ μέ σύγχρονη ὀρολογία»²⁵.

Ο σύγχρονος τρόπος ζωῆς καί ὁ νέος πολιτιστικός τρόπος ἀξιολόγησης τών πραγμάτων καί της ἴδιας της ζωῆς ἀπομακρύνει ἀπό τό εὐαγγελικό καί πατερικό πνεῦμα. Η σύγχρονη ποιμαντική πράξη παρατηρεῖ την μεγάλη σημασία της προσέγγισης του πατε-

¹⁹ Βλ. Ἰωάννου Κορναράκη, *Ἐγχειρίδιον ποιμαντικῆς ψυχολογίας Α'*, σσ. 14-15.

²⁰ Δημήτρη Κυριαζή, «Προλεγόμενα σέ μία θεραπεία της ψυχῆς», *Θεολογία καί Ψυχιατρική σέ διάλογο*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία της Έκκλησίας της Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1999. Σελ. Πρβλ. Αδαμάντιου Αὐγουστῆδη, *Ποιμένας καί θεραπευτής-ζητήματα της ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1999, σσ. 19-20. Αὐτόθι, σελ. 97.

²¹ Βλ. Αλέξανδρου Σταυρόπουλου, *Φάκελος μαθήματος συμβουλευτικῆς ποιμαντικῆς*, ἐκδ. Θεολογική σχολή Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1997, σελ. 192.

²² Πρβλ. *Γέροντος Πορφυρίου Κανσοκαλυβίτου - Βίος καί Λόγοι*, Ἐκδόσεις «Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγῆς-Χρυσοπηγῆς Χανίων», 2003.

²³ Πρβλ. Ν. V. Peale, *The Power of Positive Thinking*, Ballantine Books; Reissue edition, 1996.

²⁴ Πρβλ. Αδαμάντιου Αὐγουστῆδη, *Ποιμένας καί θεραπευτής-ζητήματα της ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1999, σελ. 97.

²⁵ Αδαμάντιου Αὐγουστῆδη, *Ποιμένας καί θεραπευτής-ζητήματα της ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1999, σελ. 97.

ρικού λόγου μέ τά έργαλεϊα τῆς ψυχολογίας πάντα στό πλαίσιο τῆς ποιμαντικῆς διακο-
νίας, δηλαδή τῆς ποιμαντικῆς καλλιέργειας τοῦ ἀνθρώπου²⁶.

Τά ὄρια διάκρισης καί ὁ χῶρος τῆς συνάντησης

Παρότι γίνεται προσπάθεια διάκρισης τῶν ὀρίων καί ἀρμοδιοτήτων δράσης μεταξύ τῆς ποιμαντικῆς θεολογίας καί τῶν ἐπιστημῶν πού ἀσχολοῦνται κλινικά μέ τήν διαφύλαξη τῆς ψυχικῆς ὑγείας, ὡστόσο τό ἀντικείμενο καί τῶν δύο πλευρῶν παραμένει ἴδιο, ὁ ἀν-
θρώπος. Ἡ ποιμαντική ψυχολογία πρέπει πάντα νά προσέχει τήν ἀρμοδιότητα στή μέρι-
μνά της γιά τόν ἄνθρωπο, δηλαδή νά μή χάνει τό ἐκκλησιολογικό της χαρακτήρα²⁷, ἐνῶ
ἡ ψυχιατρική καί ψυχοθεραπεία πρέπει νά παραμένουν στά κλινικά καί ὑγειονομικά
τους ὄρια. Στό πλαίσιο τῆς ὀρθόδοξης ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας σημειώνεται ἡ παρόμοια
σκέψη τοῦ Σταυρόπουλου, ὅπου ἡ Ποιμαντική ψυχολογία δέν προσδιορίζεται ὡς «βοη-
θητική ἐπιστήμη τῆς Ποιμαντικῆς, ὑπό τήν σενή ἐννοιά της, ἀλλά κατ' ἀρχήν Ψυχολο-
γία στήν ὑπηρεσία τῆς ἐν γένει πράξεως τῆς Ἐκκλησίας σ' ὅλους τούς τομεῖς ἐργασί-
ας αὐτῆς (στήν κατήχηση, στό κήρυγμα, τή λατρεία, τήν ποιμαντική τῶν νέων καί τῆς
τρίτης ἡλικίας, τήν ἐκκλησιαστική εὐταξία κ.λπ.)»²⁸. Ἡ Ἐκκλησία, ὅπως καί κάθε ἄλ-
λος θεσμός ἔχει δικαίωμα στή χρήση τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας καί τῶν γνώσεων ἄλ-
λων ἐπιστημονικῶν κλάδων στήν διακονία της. Μιά καλή διατύπωση αὐτοῦ τοῦ θέματος
ἔχει κάνει ὁ π. Ἀδαμάντιος Αὐγουστίδης παρατηρώντας ὅτι, «ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία
ἀσχολεῖται μέ τήν μελέτη τῶν συμπερασμάτων τοῦ ψυχολογικοῦ προβληματισμοῦ καί
τῶν τρόπων μέ τούς ὁποίους μποροῦν αὐτά νά ἀξιοποιηθοῦν στήν ποιμαντική θεωρία
καί πρακτική»²⁹.

Ἡ ποιμαντική θεολογία χρειάζεται πάντα νά ἔχει στό σκεπτικό της, ὡς ὑπόβαθρο καί
βασική προϋπόθεση γιά τόν ἑαυτό της ὅπως καί ἡ Ποιμαντική ψυχολογία ὡς μία ἀπό τίς
ἐπιστήμες τοῦ ποιμαντικοῦ κλάδου τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι εἶναι κατ' ἐξοχήν ἐπιστήμη τῆς Ἐκ-
κλησίας, καί διακονοῦν τόν ἄνθρωπο στά ὄρια τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Σταυρόπουλος ὡστόσο
παρατηρεῖ ὅτι, «ἡ Ποιμαντική ψυχολογία ὡς προκύπτουσα ἐκκλησιαστικῆς πράξεως καί

²⁶ Β. Θερμός, *Ἄνθρωπος στόν Ὅριζοντα*, σελ. 344: «Ἡ σύγχρονη μελέτη τοῦ Πατερικοῦ ἀνθρώπου δέν
μπορεῖ νά ἐννοεῖται φωτοτυπικῶς.... Ἡ Ὁρθόδοξη ποιμαντική Ψυχολογία ὀφείλει νά ἐπισημάνει καί νά
ἐντοπίσει τούς βασικούς χαρακτήρες καί τίς βιωματικές διαδικασίες τῆς ὑπαρξιακῆς λειτουργικότητας τοῦ
Πατερικοῦ ἀνθρώπου καί νά μελετήσει τόν τρόπο τῆς βιώσεως στήν συγκεκριμένη ἐποχή πού ἡ Ψυχολογία
αὐτή λειτουργεῖ».

²⁷ Στό Δυτικό κόσμο ἡ ἀκαδημαϊκή θεολογία διαπιστώνει μία ἐντονη σύγχυση, ἡ ὁποία ὑπάρχει
στό πλαίσιο τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας, καθώς ἡ ποιμαντική ἔχασε τό ἐκκλησιαστικό της χαρακτήρα καί
ταυτίστηκε μέ τίς ψυχοθεραπευτικές τέχνες καί μέ αὐτό το τρόπο ἀπομακρύνθηκε ἀπό τήν βιβλική καί
ἐκκλησιαστική παράδοση χάνοντας συνεπῶς τήν ιστορική της συνέχεια. Ἐπί τοῦ προβλήματος τῆς ταυτότητας
τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας καί τῆς νέας της διάστασης στήν Ἀμερική, δηλαδή κλινική ποιμαντική - Clinical
Pastoral, ὁ Thomas Oden παρατηρεῖ, ὅτι ἡ σημερινή κλινική ποιμαντική ἔχει παρεκκλίνει ἀπό τό προορισμό
της καί ἔχει χαθεῖ ἀνάμεσα στίς διάφορες τέχνες τῆς ψυχοθεραπείας καί κλινικῆς δράσης ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας.
Πρβλ. Thomas Oden, *Care of Souls in the Classic Tradition*, Philadelphia, Fortress, 1984, σελ. 28 «has been
steadily accommodated to a series of psychotherapies. It has fallen deeply into a pervasive amnesia toward
its own classical pastoral past, into a vague absentmindedness about the great figures of this distinguished
tradition». Πρβλ. Ἀδαμάντιου Αὐγουστίδη, *Ποιμένας καί θεραπευτής-ζητήματα τῆς ποιμαντικῆς ψυχολογίας
καί ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα 1999, σελ. 21. Βλ. Πρβλ. Ἀδαμάντιου Αὐγουστίδη, «Οἱ
σημερινές ἀνάγκες γιά ποιμαντική ἐκπαίδευση στό χῶρο τῆς ὑγείας», *Θεραπείαν προσάγοντες, εἰσαγωγή στήν
ποιμαντική διακονία στόν χῶρο τῆς Ὑγείας*, ἐκδ. Ἀρμός Αθήνα, σελ. 144.

²⁸ Ἀλέξανδρου Σταυρόπουλου, *Φάκελος μαθήματος συμβουλευτικῆς ποιμαντικῆς*, ἐκδ. Θεολογική σχολή
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Αθήνα 1997, σελ. 189.

²⁹ Ἀδαμάντιου Αὐγουστίδη, *Ποιμένας καί θεραπευτής-ζητήματα τῆς ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί
ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα 1999, σελ. 81.

έμπειρίας, έπιτελεί και αυτότελή έπιστημονική συμβολή»³⁰. Η λειτουργία της έχει πολλά κοινά και παρόμοια σημεία με την κλασική Ψυχολογία, ωστόσο δεν έχει την ίδια ταυτότητα με την κλασική ψυχολογία, καθώς είναι από την φύση της κατ'έξοχην χαρισματική διακονία³¹. Η κλασική ψυχολογία είναι μιά ανεξάρτητη έπιστήμη και ως τέτοια έχει δικούς της ειδικούς σκοπούς και εξειδικευμένη μεθοδολογία. Ωστόσο παρ'όλες τίς διαφορές πού υπάρχουν μεταξύ τής ποιμαντικής ψυχολογίας και του κλάδου τής έπιστήμης πού μεριμνά για την ψυχική υγεία του ανθρώπου δεν πρέπει ποτέ νά παραθεωρείται τό γεγονός, ότι ο άνθρωπος είναι πολυδιάστατο όν και πολλοί παράγοντες συνεισφέρουν στην διατήρηση τής ψυχικής υγείας, όπως και στην ανάπτυξη τής ψυχικής άρρώστιας³². Αυτή ή θέση αφήνει περιθώριο διαλόγου και συνεργασίας και όχι άλληλοκατηγορίας ή απομάκρυνσης.

Στήν σύγχρονη ποιμαντική μέριμνα γίνεται μιά προσπάθεια διάκρισης ως προς τόν άνθρωπο ό όποιος είναι τό αντικείμενο τής φροντίδας. Ποιός άνθρωπος είναι επίκεντρο του ενδιαφέροντος κάθε μιās από αυτές τίς δύο πλευρές, δηλαδή ποιόν άνθρωπο αναζητά ή ποιμαντική μέριμνα, τόν πεπτωκότα ή τόν καινό³³; Αυτή ή διάκριση δεν είναι φυσική καθώς ό άνθρωπος ως ψυχοσωματική όντότητα είναι μιά πραγματικότητα, και ό καινός χαρακτήρας του ανθρώπου εκφράζεται τής έλευθερίας του και τής προσωπικής του δράσης.

Ο άνθρωπος είναι τό αντικείμενο πολλών και διαφορετικών έπιστημών και τό κοινό τους σημείο είναι ή καλύτερη τής ποιότητας τής ζωής του ανθρώπου, καθώς ό άνθρωπος ως αντικείμενο τής μελέτης τους γίνεται πεδίο συνάντησης και συνεργασία των έπιστημών. Έπίσης και ή χριστιανική προσέγγιση του ανθρώπου, σύμφωνα με την όποια ό άνθρωπος έχει ένα υπερφυσικό και υπερβατικό χαρακτήρα δεν άναιρεί την ποιότητα των ψυχικών λειτουργιών του ανθρώπου. Η έσχατολογική προοπτική τής χριστιανικής ζωής δεν πρέπει νά άποτελεί έμπόδιο στην καλύτερη προσέγγιση του ψυχισμού του ανθρώπου.

Τίθεται τό μεγάλο έρώτημα κατά πόσο έχει δικαίωμα ή ψυχολογία, ψυχοθεραπεία και ψυχιατρική νά όρίζει αξιολογικά κριτήρια για τή ζωή του ανθρώπου ως προς τό δικό του προσωπικό «πιστεύω». Τό «πιστεύω» του ανθρώπου έφόσον δεν είναι έμπόδιο τής καθημερινής λειτουργικότητας και τής γενικής συμμετοχής στην πραγματικότητα δεν πρέπει νά είναι αντικείμενο προβληματισμού τής ψυχικής υγείας. Η κλινική ψυχολογία και ψυχιατρική στην μελέτη των ψυχικών διαταραχών του ανθρώπου βρίσκεται στην καθημερινή πράξη σε συνάντηση με τό θρησκευτικό φαινόμενο του ανθρώπινου πνεύματος στό πλαίσιο τής υγείας και τής ψυχοπαθολογίας. Κατά πόσο είναι έπιζήμια ή ωφέλιμη ή θρησκεία για την ψυχική υγεία του ανθρώπου; Παρότι πολλές φορές ή ψυχική άρρώστια συνδέεται με τό θρησκευτικό χώρο δεν σημαίνει ότι ή θρησκεία είναι ή αίτια τής ψυχοπαθολογίας. Έπίσης, ή θρησκεία και συνεπώς και ή χριστιανική πνευμα-

³⁰ Αλέξανδρου Σταυρόπουλου, *Φάκελος μαθήματος συμβουλευτικής ποιμαντικής*, έκδ. Θεολογική σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1997, σελ. 190.

³¹ Βλ. Ιωάννου Κορναράκη, *Έγχειρίδιον ποιμαντικής ψυχολογίας Α'*, σσ. 14.

³² Πρβλ. π. Βασιλείου Θερμού, *Διαδρομές άγάπης και γνώσης*, έκδ. Άρχονταρίκι, Αθήνα 2010. σελ. 16: «Βέβαια, ή έπιστήμη είναι πού έχει τόν κύριο λόγο για τίς ψυχικές παθήσεις. Έπομένως, δεχόμαστε τά συμπεράσματα και τίς μεθόδους τής έπιστήμης, αλλά ταυτόχρονα υπενθυμίζουμε στους έπιστήμονες ότι οι ψυχικές παθήσεις δεν είναι άποκλειστικά ιατρικό γεγονός. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες πού συμμετέχουν στην αίτιολογία των ψυχικών παθήσεων (κοινωνικοί, διαπροσωπικοί υπαρξιακοί κ.ά.). Άρα, για την αντιμετώπισή τους χριάζεται μιά διευρυμένη στάση και συνεργασία τής ψυχιατρικής με άλλους χώρους».

³³ Αλέξανδρου Σταυρόπουλου, «Η Ποιμαντική Ψυχολογία ως ψυχολογία του ανιστάμενου ανθρώπου», *Πρακτικά Α' Συμποσίου Ποιμαντικής Ψυχολογίας και Έξομολογητικής*, έπιμέλεια Ιωάν. Κορναράκης – Α.Μ. Σταυρόπουλος, έκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 89. Βλ. Αδαμάντιος Αύγουστιδης, *Ψυχολογία και πνευματική ζωή*, σελ. 15. Πρβλ. Αδαμάντιου Αύγουστιδη, *Ποιμένας και θεραπευτής-ζητήματα τής ποιμαντικής ψυχολογίας και ποιμαντικής πρακτικής*, έκδ. Άκρίτας, Αθήνα 1999, σελ. 21.

τική ζωή από μόνες τους δέν αποτελούν φάρμακο ή θεραπεία τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν, δηλαδή ἡ ἐξομολόγηση δέν θεραπεύει τό ἔλκος στό στομάχι, ἀλλά ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Βίκτορ Φρανκλ, εἶναι ἀρκετά εὐεργετική στήν θεραπεία διαφορετικῶν νόσων³⁴.

*Οἱ μορφές διαλόγου καί συνεργασίας τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας μέ τήν
ψυχιατρική καί ψυχοθεραπεία*

Ὁ διάλογος εἶναι ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καί στοχεύει στή πνευματική καί διανοητική ἀνάπτυξη καί καλλιέργεια τῶν συμμετεχόντων σ' αὐτόν. Ἡ ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἀπαιτεῖ ὀρισμένες προϋποθέσεις ὅπως ἡ ψυχική ὀριμότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ αὐτοεκτίμηση καί ἡ αἰσθηση ἀσφάλειας τῆς ταυτότητας. Οἱ ἴδες ἀρχές ἰσχύουν καί στήν περίπτωση τοῦ διαλόγου μεταξύ διαφορετικῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων ἢ διαφορετικῶν χώρων πού συνδέονται μέ τήν ἀνθρώπινη ζωή.

Ἡ χρήση τῶν ὄρων «διάλογος» καί «συνεργασία» δέν σημαίνει καί τήν ἀναίρεση τῶν φυσικῶν ὀρίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μέριμνας, οὔτε ἄμεσα ἔχει ἀρνητικές συνέπειες ἢ ἀλλοίωση τῆς ποιότητας τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὥστόσο οὔτε ἡ ψυχολογία οὔτε ἡ ψυχιατρική χάνουν τό ἐπιστημονικό τους χαρακτήρα³⁵. Ἡ Ἐκκλησία ἀπό τήν φύση της δέν εἶναι μόνο κοινωνικό θεραπευτικό χαρακτήρα, οὔτε σκοπεύει νά παραβιάζει τά ὅρια τῆς ἱατρικῆς καί ψυχολογίας³⁶. Ὁ βασικός στόχος καί σκοπός τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ διαμόρφωση τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου, ἱκανοῦ γιά μιᾶ δυναμική ἀνταπόκριση πρὸς τήν πρόκληση τῆς καινῆς ζωῆς τῆς ἀνάστασης. Ἡ διατύπωση τοῦ Σταυρόπουλου περί τοῦ σωτηριολογικοῦ χαρακτήρα τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας, ὁ ὁποῖος εἶναι κατ' οὐσίας συνδεδεμένος μέ τήν ἐκκλησιολογία, δηλαδή οἰκοδόμηση τῆς Ἐκκλησίας³⁷ δέν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στή συνεργασία καί σε ἕνα ἐποικοδομητικό διάλογο μέ ἐπιστήμες πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ψυχική ὑγεία. Ἀντιθέτως, ἡ ποιμαντική μέ τήν διακονία τοῦ ἀνθρώπου ἔχει δυνατότητα ἀνάπτυξης καί τοῦ δυναμικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου³⁸, κάτι πού εἶναι χαρακτηριστικό καί τῆς ψυχολογίας καί ψυχοθεραπείας.

Μέ τόν ἴδιο προβληματισμό ἀσχολήθηκε καί ὁ Παπαθανασίου πού παρατηρεῖ, ὅτι ἡ δράση τῆς Ἐκκλησίας δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἡ φανέρωση καί ἀποκάλυψη τῆς ἔμπρακτης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ³⁹. Ἡ Ἐκκλησία σκοπεύει μέ τήν ποιμαντική της μέριμνα στή καλλιέργεια ἑνός ἀνθρώπου ἱκανοῦ καί δυνατοῦ γιά τήν πραγματοποίη-

³⁴ Viktor E. Frankl, *Der unbewusste Gott: Psychotherapie und Religion*, ἐκδ. : Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1999, σελ. 60: «Priesters jedes psychologischen Motiv fern – Religion ist mehr als ein bloßes Mittel, den Leuten psychosomatischen Magengeschwüre zu ersparen, wie ein Jesuitenpater aus den USA scherzhaft bemerkt hat».

³⁵ Βλ. π. Βασίλειος Θερόμος, *Διαδρομές ἀγάπης καί γνώσης*, ἐκδ. Ἀρχονταρίκι, Ἀθήνα 2010, σσ. 16-17.

³⁶ Βλ. π. Βασίλειος Θερόμος, *Ἀνθρώπος στόν ὀρίζοντα προσεγγίζοντας τή συνάντηση Ὁρθόδοξης Θεολογίας καί ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2006, σελ. 206: «Φυσικά πρέπει νά θυμόμαστε πάντα πὸς οἱ κληρικοί δέν ἀντιμετωπίζουν τίς σοβαρές ψυχικές ἀρρώστιες (π.χ. ψυχώσεις) χωρίς ψυχίατρο».

³⁷ Πρβλ. Α. Σταυρόπουλου, *Ἐπιστήμη καί τέχνη τῆς ποιμαντικῆς*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1997, σσ. 38-39.

³⁸ Βλ. Αλέξανδρος Σταυρόπουλος, *Εἰσαγωγή στήν Ὁρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, Ἀθήνα 1989, σελ. 27-28: «ἡ συμβουλευτική εἶναι συνεπῶς χαρισματική διακονία, πού γιά νά ἐπιτελεστεῖ σωστά ἔχει ἀνάγκη ἀπό τά χαρίσματα καί τίς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀπό τήν ἐνεργοποίηση καί κινητοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ καί τόν Θεῖο φωτισμό συμβούλων καί τῶν συμβουλευομένων ἀντιστοίχως».

³⁹ Βλ. Α. Παπαθανασίου, «Φιλανθρωπία ἢ ἀκτιβισμός», *Θεραπεῖαν προσάγοντες, εἰσαγωγή στήν ποιμαντική διακονία στόν χώρο τῆς Υγείας*, ἐκδ. Ἀρμός Ἀθήνα, σελ. 48.

ηση τῆς ζωῆς ὡς δυναμικῆς σχέσης, γιά τήν ἀνάπτυξη καί πρόοδο. Αὐτή ἡ δυναμική κοινωνία ἡ ὁποία ἀποσκοπεῖ στήν οἰκοδομή, περιγράφεται στό Εὐαγγέλιο κατὰ Ἰωάννη ὅπου ἀναφέρεται στή τέλεια κοινωνία μέ τόν τριαδολογικό χαρακτήρα, «ἵνα πάντες ἐν ᾧσιν, καθὼς σύ, πάτερ, ἐν ἐμοὶ κάγω ἐν σοί, ἵνα καί αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ᾧσιν» (Ἰωάνν. 17, 21).

Ἡ περιγραφή τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τόν Ἑρμᾶ⁴⁰, ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Φλορόφσκυ⁴¹, παρουσιάζει μιὰ δυναμική σχέση τοῦ ἑαυτοῦ μας μέ τούς ἄλλους. Ἡ Ἐκκλησία συγκροτεῖται ἀπό τούς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ζωντανές πέτρες τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἐκκλησίας⁴², καί παρόλα αὐτά ποτέ δέν λησμονεῖται ὅτι τό θεμέλιο τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ Χριστός ὡς «πέτραν μεγάλην λευκὴν ἐκ τοῦ πεδίου ἀναβεβηκυῖαν. ἡ δὲ πέτρα ὑψηλοτέρα ἦν τῶν ὀρέων, τετράγωνος δέ, ὥστε δύνασθαι ὅλον τὸν κόσμον χωρῆσαι»⁴³. Ἡ προσαρμογὴ τῶν ἄλλων λίθων στό οἰκοδόμημα τοῦ πύργου δέν σημαίνει τίποτα ἄλλο, παρά τήν ἐνταξὴ ὅλων τῶν χριστιανῶν στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου οἱ ἄνθρωποι καλοῦνται σ' ἓνα νέο τρόπο τῆς ζωῆς μέ τούς ἄλλους, ὑπερβαίνοντας τίς προσωπικὲς διαφορῆς⁴⁴ καί διαμορφώνοντας τό οἰκοδόμημα τῆς Ἐκκλησίας. Μέ αὐτή τήν εἰκόνα παρουσιάζεται ἡ βάση τῆς χριστιανικῆς ἄσκησης ὑπὲρ τῆς καθολικότητας καί ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ κάθε πιστός καλεῖται στό ἀγώνα τῆς προσωπικῆς του ἀσκησης μέ τελικό σκοπό τήν πλήρη ἐνταξὴ καί ἐνεργὸ ζωὴ στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτή ἡ ἄσκηση θεμελιώνεται στήν προϋπόθεση τῆς ψυχικῆς ὑγείας, δηλαδὴ τήν ὑπαρξὴ τῆς ικανότητας γιά τήν βίωση τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ψυχικὴ ὑγεία, ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρὰ διαπιστώνεται μέ τήν ικανότητα τοῦ ἀνθρώπου γιά διατήρηση καί διαφύλαξη τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸν ἴδιο τό φορέα τῆς καὶ ταυτόχρονα διατήρηση τῆς ικανότητας γιά ἀντικειμενικὴ προσέγγιση τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μέ ἄλλους ἀνθρώπους. Ὁ χῶρος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀνοικτός σὲ πρόσβαση χωρὶς περιορισμούς, μέ συνέπεια τήν παρουσία καὶ ζωὴ διαφόρων ἀνθρώπων σ' αὐτόν, γεγονός πού δίνει τήν εὐκαιρία νά γίνει αἰσθητὴ ἡ παρουσία τῆς ψυχοπαθολογίας⁴⁵ ὅπως καὶ τῆς θεραπευτικῆς δυνάμης τοῦ Πνεύματος. Εἶναι γεγονός, ὅτι δέν ὑπάρχει ἄνθρωπος πού νά ἔχει γεννηθεῖ σὲ τέλειες συνθήκες ἔτσι ὥστε νά ἔχει διαμορφώσει μιὰ πλήρως ὑγιή προσωπικότητα, δηλαδὴ κανένας δέν ἔχει ἀναπτύξει ὅλες του τίς δυνάμεις καὶ τίς δυνατότητες, μέ τίς ἀνάλογες συνέπειες. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου προϋποθέτει καὶ ὀρισμένες συνθήκες, στίς ὁποῖες μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ καὶ νά διαμορφωθεῖ ὑγι-

⁴⁰ Βλ. Ἑρμᾶ, *Ποιμὴν*, ἐκδ. Whittaker, M., *Die apostolischen Väter I. Der Hirt des Hermas*, σειρά Die griechischen christlichen Schriftsteller 48, Akademie-Verlag, Berlin 1967, σσ. 1-98.

⁴¹ Πρβλ. Georges Florovsky, «The Church: Her Nature and Task»: *The Universal Church in God's Design*, S.C.M. Press, London 1948.

⁴² Βλ. Georges Florovsky, «The Church: Her Nature and Task»: *The Universal Church in God's Design*, S. C. M. Press, London 1948.

⁴³ Ἑρμᾶ, *Ποιμὴν*, 9, 2 ἐκδ. Funk X. H., *Die apostolischen Väter. Der Hirt des Hermas*, Tübingen-Leipzig 1901, σελ. 213, Ἑρμᾶ, *Ποιμὴν*, 9, 3 ἐκδ. Funk X. H., *Die apostolischen Väter*, σελ. 214: «καὶ ἐκέλευσαν αὐτοὺς οἱ ἕξ ἄνδρες οἰκοδομεῖν ἐπάνω τῆς πέτρας πύργον τινά».

⁴⁴ Βλ. Georges Florovsky, «The Church: Her Nature and Task»: *The Universal Church in God's Design*, S.C.M. Press, London 1948 σελ. 67: «The idea of the organism must be supplemented by the idea of a symphony of personalities, in which the mystery of the Holy Trinity is reflected (cf. John. 17:21 and 23), and this is the core of the conception of "catholicity" (sobornost)».

⁴⁵ Βλ. π. Ἀδαμάντιος Αὐγουστίνδης, «Ἐκκλησιαστικὴ διακονία καὶ προληπτικὴ ψυχιατρική», *Θεολογία* (1994), σελ. 92.

ὡς τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο. Δυστυχῶς, σήμερα περισσότερο ἀπὸ ποτέ ἔχουμε ὅλοι τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἰσορροπημένης οἰκογένειας καὶ κοινωνίας. Ἡ ἰσορροπία στὸ καιρὸ τῶν πνευματικῶν καὶ συνεπῶς οἰκονομικῶν κρίσεων δέν εἶναι εὐκόλη, καθὼς οἱ δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων δέν εἶναι ἀνεξάντλητες, καθὼς στὴν περίοδο τῆς εὐημερίας δέν ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἀρκετά, ἀφοῦ ἡ εὐημερία εἶναι μιὰ μορφή στέρησης τῶν θετικῶν ἐρεισμάτων, τὰ ὅποια εἶναι ἀπαραίτητα σέ κάθε μορφή ἀνάπτυξης. Οἱ νέες συνθηκὲς τῆς ζωῆς μᾶς ὀδηγοῦν σέ νέους τρόπους ζωῆς ἀλλάζοντας ριζικά τὸν παραδοσιακὸ τρόπο ζωῆς, στὸν ὅποιο οἱ ἄνθρωποι γνώριζαν τί προσφέρει καὶ ποιῆς βλάβες προκαλεῖ ὡς πρὸς τὴν ψυχικὴ ὑγεία.

Οἱ κλινικὲς ἐπιστῆμες τῆς ψυχικῆς ὑγείας ὡστόσο δέν ἔχουν πολὺ μεγάλο περιθώριο γιὰ τὴν προληπτικὴ μέριμνα σχετικὰ μὲ τὴν ψυχικὴ ὑγεία, γιατί ἐπικεντρώνονται στὰ συμπτώματα τῆς ψυχοπαθολογίας, καὶ δέν διαθέτουν πολλὲς δυνάμεις γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς ψυχικῆς ὑγείας⁴⁶. Αὐτὸ τὸ γεγονός ἀνοίγει τὸ περιθώριο τῆς συνάντησης καὶ διαλόγου μὲ τὴν Ἐκκλησία μὲ σκοπὸ τὴν ἀναζήτηση τῶν μεθόδων γιὰ τὴν διατήρηση καὶ διαφύλαξη τῆς ψυχικῆς ὑγείας τῶν ἀνθρώπων. Ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὸ φορὲα τῆς νέας συνειδησης γιὰ τὴν ἀξία τῆς ψυχικῆς ὑγείας καὶ τῆς ζωῆς. Ἡ συνεργασία τῆς ψυχολογίας μὲ τὴν ποιμαντικὴ διακονία τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀπόδειξης τῆς ὀριμότητας καὶ τῶν δύο πλευρῶν. Ἡ ποιότητα τῆς συνεργασίας καὶ οἱ καρποὶ τῆς εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν ἄνθρωπο, συνεπῶς καὶ γιὰ τὴν ζωὴ ὡς δῶρο τοῦ Θεοῦ καὶ ἰδιαίτερα μεγάλης κοινωνικῆς ἀξίας.

Οἱ σύγχρονες προκλήσεις τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ποιμαντικῆς διακονίας

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖ συνεχῶς μιὰ προσπάθεια βελτίωσης καὶ ἀνάπτυξης πρὸς τὸ καλύτερο καὶ τελειότερο. Ἡ σύγχρονη ἱατρικὴ καταβάλλει σήμερα μεγάλη προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς συνειδησης σχετικὰ μὲ τὴν πρόληψη τῆς νόσου⁴⁷, κάτι τὸ ὅποιο δέν διαπιστώνεται καὶ τόσο ἔντονα στὸ πεδίο τῆς ψυχιατρικῆς. Τὸ ἐρώτημα εἶναι μὲ ποῖο τρόπο ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ διατηρήσει τὴν ψυχικὴ του ὑγεία σέ ἓνα καλὸ καὶ ἀξιόλογο ἐπίπεδο⁴⁸. Ἡ ἀδυναμία τῆς σύγχρονης ψυχιατρικῆς στὴν ἀνάπτυξη τῆς συνειδησης γιὰ πρόληψη εἶναι αἰσθητὴ καὶ στὸ ψυχιατρικὸ κόσμο, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ π. Αδαμάντιος Αὐγουστίδης μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ψυχιάτρου τονίζοντας, ὅτι ἡ ψυχιατρικὴ ἐπικεντρώνεται στὸ γεγονός τῆς ἔγκαιρης διάγνωσης⁴⁹. Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς κατάστασης βρίσκεται στὸ γεγονός, ὅτι ἡ ψυχιατρικὴ καὶ κλινικὴ ψυχολογία δέν ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θέμα τῆς ψυχικῆς ὑγείας, παρά μόνο μὲ τὰ συμπτώματα καὶ τὴν ἀρρώστια⁵⁰. Τὰ τελευταῖα χρόνια παρατηρεῖται μιὰ καινούρια τάση καθὼς τονίζεται

⁴⁶ Πρβλ. π. Αδαμάντιος Αὐγουστίδης, «Ἐκκλησιαστικὴ διακονία καὶ προληπτικὴ ψυχιατρικὴ», *Θεολογία* (1994), σελ. 93.

⁴⁷ Βλ. B. Siegel, *Love, medicine and miracles*, ἔκδ. Harper and Row, New York 1988.

⁴⁸ Πρβλ. Gerald Caplan, *Principles of Preventive Psychiatry*, ἔκδ. Taistock, London 1966.

⁴⁹ Α. Αὐγουστίδης, «Ἐκκλησιαστικὴ διακονία καὶ προληπτικὴ ψυχιατρικὴ», *Θεολογία* (1994), σελ. 92: «Πρέπει ὡστόσο νὰ παραδεχθοῦμε πῶς, παρ' ὅλη τὴν προσπάθεια ποὺ καταβάλλεται διεθνῶς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος στὸ ἐπίπεδο πρωτογενοῦς πρόληψης, οὐσιαστικὰ πρώτη γραμμὴ ἄμυνας παραμένει στὴν πράξη, ἡ ἔγκαιρη διάγνωση καὶ θεραπεία».

⁵⁰ Βλ. D. Kecmanović, «Why psychiatrists are not interested and why they should be interested in mental health», *Aktuelnosti iz neurologije, psihijatrije i graničnih područja*, 19/1 (2011), σελ. 2: «Why Are Psychiatrists Not Interested in Mental Health? First, the majority of psychiatrists are more interested in practical aspects of their job than they are keen on pondering issues related to the basic notions of psychiatry, such as mental disorder and mental health. Psychiatrists leave the deliberation about these topics to those among them whom they consider as theoretically-minded. And they are certain these people deal with less

ή ιδέα, ότι κάποια μορφή θρησκευτικής ζωής μπορεί να συνεισφέρει στην διαφύλαξη της ψυχικής υγείας.⁵¹

Η πνευματική ζωή στο εκκλησιαστικό επίπεδο προϋποθέτει μία άρκετά ώριμη δομή του εγώ- Ich⁵², κάτι τό οποίο διαπιστώνεται από τόν τρόπο τής Ίδιας τής ζωής. Ο πιστός άνθρωπος μετέχοντας στό τρόπο ζωής τής Έκκλησίας καλείται συνεχώς σέ κατάσταση εγρήγορσης⁵³. Η προϋπόθεση τής ανταπόκρισης του ανθρώπου στην κλήση του Θεού είναι ή ελευθερία και ή ικανότητα τής αγάπης. Ο Θεός θέλει τό ελεύθερο «ναί» του ανθρώπου, χωρίς φόβο και έκβιασμό. Η Έκκλησία καλεί τόν άνθρωπο σέ μία νέα πορεία χωρίς φόβο και όλα τά μυστήρια τής Έκκλησίας είναι μία πρόσκληση για τήν ζωή απαλλαγμένη από τό φόβο. Η πρόσκληση τής Έκκλησίας είναι πρόσκληση για τήν υπέρβαση και του βαθύτερου φόβου του ανθρώπου, δηλαδή υπέρβαση του φόβου του θανάτου, και ανταπόκριση στην νέα δυναμική τής αγάπης. Ως σχετικό παράδειγμα βλέπουμε και τήν περίπτωση τής Παναγίας, ή οποία δέχεται τήν θεία πρόσκληση για τό γεγονός τής ενανθρώπισης κατά τό σχέδιο τής θείας οικονομίας. Τό γεγονός τής δράσης τής ελευθερίας του ανθρώπου δέν συσχετίζεται μέ καμία μορφή φόβου⁵⁴ αλλά αντιθέτως μόνο μέ χαρά και αγαλλίαση.

Ο άνθρωπος, όποιος βρίσκεται στην κατάσταση τής πνευματικής καλλιέργειας και τής εγρήγορσης, είναι συνεχώς σέ μία πορεία άσκησης των δυνάμεων του· προσαρμόζεται στην πραγματικότητα και ή πνευματική του δύναμη εκδηλώνεται διά τής συνεχούς προσοχής και μέριμνας, ως μέσων μιās πνευματικής φροντίδας, τά όποια δέν αφήνουν ανεπηρέαστη και τήν ψυχική ζωή του ανθρώπου⁵⁵. Η σκέψη του σύγχρονου ανθρώπου είναι περισσότερο από ποτέ έξωστρεφής, μέ συνέπεια ό άνθρωπος να μην έχει σχέση μέ τό έαυτό του, κάτι που έχει ως επακόλουθο και τήν κακή σχέση μέ τό έξωτερικό κόσμο. Η εκκλησιαστική ζωή του ανθρώπου δέν είναι ένα άοριστο και άφηρημένο διανοητικό πλαίσιο, αλλά αντίθετα ένας δυναμικός τρόπος ζωής, ό όποιος κινείται προς μία θετική ή άρνητική κατεύθυνση.

important issues than they do. They themselves care for those in need, as they put it, all day long, without asking themselves and others how to tell the difference between mentally sound and mentally deranged people, what kind of general concepts underpin this or that definition of mental disorder and/or mental health, and what are conceptual grounds of psychiatry. Question as “what is mental disorder” are considered purely theoretical and as such have nothing to do with their day-to-day clinical practice.»

⁵¹ T. Moore. *Care of the Soul*, έκδ. Harper Perennial, New York 1994.

⁵² Χρησιμοποιούμε τό όρο «εγώ-Ich» μέ τήν έννοια πού του άποδίδει ό Φρόυντ, δηλαδή τό «εγώ» στην ψυχολογία του Φρόυντ είναι τό κεντρικό μέρος τής ψυχής και είναι άρμόδιο για τήν αντιμετώπιση και έκτέλεση των έσωτερικών άναγκών του οργανισμού, όπως και των ψυχικών άναγκών του ανθρώπου – ένστικτων και όρμών. Παράλληλα το εγώ, κατά τόν Φρόυντ, έχει ρόλο στην αντιμετώπιση τής έξωτερικής πραγματικότητας και τήν προσαρμογή του ανθρώπου προς αυτή πάντα μέ σκοπό τήν διαφύλαξη και διατήρηση τής ζωής. Επίσης, πρέπει να τονίζεται άκόμη μία σημαντική λειτουργία του «εγώ», δηλαδή ή διάκριση τής έσωτερικής ψυχικής κατάστασης και διαδικασιών μέσα σ’ αυτή από τήν έξωτερική πραγματικότητα. Πρβλ. Σιγκμουντ Φρόυντ, *Πρακτική ψυχοανάλυση*, έκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1975, σελ. 18-19. Περισσότερα ή συστηματική παρουσίαση τής θεωρίας περί του Έγώ-Ich στην ψυχολογία του Φρόυντ βλ. Χριστοδούλου Τομασιδη, *Είσαγωγή στην ψυχολογία*, σελ. 411-412.

⁵³ Η κατάσταση τής εγρήγορσης είναι ένα από τά βασικά γνωρίσματα τής χριστιανικής πίστης τά όποια συναντάμε από τήν άποστολική εποχή. Ματθ. 25, 13: «Γρηγορείτε ούν, ότι ουκ οΐδατε τήν ήμέραν ουδέ τήν ώραν.» Η εγρήγορση είναι ένας τρόπος του πνευματικού άγώνα και τής πνευματικής ώριμησης του ανθρώπινου προσώπου ως προς σχέση μέ τό σώμα, Ματθ. 26, 41: «γρηγορείτε και προσεύχεσθε, ίνα μη εισέλθητε εις πειρασμόν· τό μέν πνεύμα πρόθυμον ή δε σάρξ άσθενής.»

⁵⁴ Πρβλ. Ματθ. 28. 10: «Μη φοβείσθε· υπάγετε άπαγγείλατε τοΐς άδελφοΐς μου ίνα απέλθωσιν εις τήν Γαλιλαΐαν, κάκει με όψονται».

⁵⁵ Βλ. V. Satura, *Religion und seelische Gesundheit*, Veritas Verlag, Linz 1981.

Όσον αφορά στό τρόπο μέ τόν όποιο ή έκκλησιαστική ζωή μπορεί νά βοηθήσει στην ένδυνάμωση του ανθρώπινου ψυχισμού γιά καλύτερη προσέγγιση τής πραγματικότητας, συνεπώς και τής ζωής είναι ένα από τά ζητήματα γιά τά όποια ή Έκκλησία μεριμνά συνεχώς. Αυτά τά θέματα είναι σημαντικά καθώς αφορούν την ίδια την Έκκλησία, αφού όσο συνεισφέρει στην πληρέστερη διαμόρφωση του ανθρώπινου προσώπου έμμεσα έπιτελεί και την αποστολή της, δηλαδή την οικοδόμηση του ανθρώπου «έν μέτρω Χριστού»⁵⁶. Οί δυνάμεις του ανθρώπινου «εγώ-Ich» είναι σημαντικές καθώς ένισχύουν τόν άνθρωπο στή διατήρηση τής ζωής, άν και πρέπει νά έπισημανθει, ότι ό σύγχρονος τρόπος ζωής σέ μεγάλο βαθμό έξαντλεί αυτές τίς ίδιες δυνάμεις.

Η ζωή του χριστιανού μέσα στην Έκκλησία συνδέεται όργανικά μέ την Εύχαριστιακή κοινότητα και τόν προεστώτα αυτής τής εύχαριστιακής σύναξης. Η πνευματική ζωή δέν μπορεί νά έχει τόν έκκλησιαστικό χαρακτήρα εάν στερείται αυτών των δύο στοιχείων, δηλαδή τή σχέση μέ τόν έπίσκοπο – πρεσβύτερο, και τή σχέση μέ την λειτουργική κοινότητα. Η σχέση του πιστού μέ την κοινότητα δέν πρέπει νά συμβιβάζεται μέ τά τυπικά στοιχεία τής καλής συμπεριφοράς πρός άλλα μέλη αλλά μέ την σχέση ή όποια διαμορφώνει τό πρόσωπο του πιστού και την πνευματική μορφή του, δηλαδή καλλιέργεια στό μέτρο του Χριστού. Αυτή την διάσταση τής σχέσης του πιστού μέ την κοινότητα ή Έκκλησία τονίζει καθημερινά μέσα στό πλαίσιο τής λατρείας της και πρωτίστως στή Θεία Λειτουργία όπου πολλές φορές έπαναλαμβάνεται ή γνωστή δήηση «τής Παναγίας, άχράντου, ύπερευλογημένης, ένδόξου, Δεσποίνης ήμων Θεοτόκου και άειπαρθένου Μαρίας, μετά πάντων των Άγίων μνημονεύσαντες, έαυτους και άλλήλους και π̄σαν την ζωήν ήμων, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθῶμεθα»⁵⁷. Η σχέση μέ τόν Χριστό και ή άφιέρωση τής ζωής του πιστού σέ Αυτόν πραγματοποιείται μέσα στό πλαίσιο τής κοινωνίας μέ τούς συνανθρώπους του στην λειτουργική σύναξη και παράλληλα στην έκκλησιαστική κοινωνία μέ τούς Άγίους. Ό βασικός σκοπός τής λειτουργικής ζωής τής κοινότητας είναι ή διαμόρφωση τής εύχαριστιακής σχέσης του ανθρώπου μέ τό Θεό, μέσα στό πλαίσιο τής πίστης και κοινωνίας μέ τούς άλλους⁵⁸. Αυτή ή εύχαριστιακή σχέση μέ τό Θεό έχει ως τελικό σκοπό την άφοσίωση τής ζωής στό Χριστό. Αυτή ή άφοσίωση φανερώνεται σέ διπλό επίπεδο ως προσωπική σχέση του ανθρώπου μέ τό πρόσωπο Χριστό, και ως προσαρμογή του ανθρώπου στή νέα πραγματικότητα, στό μέτρο τής κτιστής δύναμης μέ την χάρη του Άγίου Πνεύματος, την πραγματικότητα τής Βασιλείας του Θεού, μιάς Βασιλείας πληρότητας ζωής.

Ό χριστιανός καλείται νά άντικρύσει την θνητότητα τής φύσης του όπως και την ματαιότητα των εφήμερων πραγμάτων⁵⁹. Αυτός ό τρόπος τής αντιμετώπισης τής ζωής

⁵⁶ Έφές. 4, 13.

⁵⁷ Ιωάννου Χρυσοστόμου, «Θεία Λειτουργία», *Ιερατικόν*, έκδ. Ιερῶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρα Ἁγίου Ὄρους 2004.

⁵⁸ G. Florofsky, «The Elements of Liturgy: Orthodox (The Report of a Theologicak Comission on Faith and Order)», *Ways of Worships*, έκδ. Student Christian Movement /Harper&Brothers, London – New York 1951, σσ. 52-65.

⁵⁹ *Ευχολόγιον τό μέγα*, σελ. 272-273: «Που έστιν ή του κόσμου προσπάθεια; Που έστιν ή των προσκαιρων φαντασία; Που έστιν ό χρυσός και ό άργυρος; Που έστι των ικετών ή πλημμύρα και ό θόρυβος; Πάντα κόνις, πάντα τέφρα, πάντα σκιά. Αλλά δευτε βοήσωμεν τῷ θανάτῳ Βασιλεῖ· Κυριε, των αιωνίων σου αγαθών άξιωσον τόν μεταστάντα (τήν μεταστάσαν) έξ ήμων, αναπαύων αυτόν (αυτήν) έν τῇ άγήρῳ μακαριότητι.» «Θρηνηῶ και οδυρόμαι, όταν έννοήσω τόν θάνατον , και ιδῶ έν τοῖς τάφοις κειμένην την κατ' εικόνα Θεου, πλασθείσαν ήμιν ωραιότητα, άμορφον, άδοξον, μη έχουσαν είδος. Ὡ του θαύματος! Τι τό περι ήμάς τουτο γέγονε μυστήριον; Πῶς παρεδόθημεν τῇ φθορᾷ , και συνεζεύχθημεν τῷ θανάτῳ; Ὡτως Θεου προστάξει, ως γέγραπται, του παρέχοντος τοῖς μεταστάσι την άνάπανσιν.»

καί του θανάτου έχει όντολογικό χαρακτήρα καί απαιτεί άρκετά ύγιή προσωπικότητα. Η ύπέρβαση αυτής της τραγικής κατάστασης βρίσκεται στην άποδοχή της πίστης στό άναστάνα Χριστό. Η ύπέρβαση της όντολογικής κατάστασης είναι μία πορεία πρός τόν καινό τρόπο ύπαρξης, μέ συνέπεια, οί πιστοί νά καλοϋνται στό νέο τρόπο της κατανόησης καί προσέγγισης, ή θεώρηση του κόσμου, του άνθρώπου καί της ίδιας της ζωής καί του θανάτου σύμφωνα μέ τόν Χριστό. Η άποδοχή αυτής της Έκκλησιαστικής πίστης απαιτεί ύγιή δομή του «έγώ». Αυτή ή σχέση ζωής μέ τό Χριστό πραγματοποιείται στό λειτουργικό-εϋχαριστιακό πλαίσιο καί πάντα υπό τήν αιγίδα του επισκόπου - πρεσβυτέρου, όποιος βρίσκεται «εις τόπον⁶⁰ καί τύπον⁶¹ Χριστού».

Η άγάπη του Θεού για τόν άνθρωπο καί ή μέριμνα του Θεού για τήν σωτηρία του πεπτωκότος άνθρώπου είναι ό κεντρικός άξονας της ποιμαντικής φροντίδας της Έκκλησίας σε κάθε εποχή. Ο κεντρικός σκοπός της ποιμαντικής μέριμνας είναι ή συμμόρφωση του άνθρώπου μέ τό Χριστό. Ο άπόστολος Παϋλος μιλώντας περι αυτής της συμμόρφωσης αναφέρει χαρακτηριστικά «τεκνία μου, ους πάλιν ωδίνα μέχρις ου μορφωθή Χριστός εν υμίν» (Γαλ. 4, 19) καί άλλου «ζω δε ουκέτι έγω, ζή δε εν έμοι Χριστός· ό δε νυν ζω εν σαρκί, εν πίστει ζω τή του υιου του θεου του αγαπήσαντός με καί παραδόντος εαυτον υπέρ εμου» (Γαλ. 2, 20). Ο Χριστός άποτελεί τήν φανέρωση του τρόπου της ζωής του άνθρώπου στό μέλλοντα αιώνα, μέ άλλα λόγια ό Χριστός είναι ή φανέρωση της Βασιλείας του Θεου μέσα στην ιστορία καί στό κόσμο. Η πνευματική πορεία του άνθρώπου άποκατὰ το νόμημά της μέσα στό πλαίσιο της πραγματοποίησης της κοινής άνάστασης καί της Βασιλείας του Θεου, δηλαδή χωρίς αυτή τήν προοπτική ή εκκλησιαστιστική καί πνευματική ζωή δεν έχουν καμία σημασία⁶². Ο άπόστολος Παϋλος παρατηρεί αυτή τήν έσχατολογική βάση της χριστιανικής ζωής καί επί αυτού συμβουλεύει τούς χριστιανούς λέγοντας, «εί νεκροί ουκ εγείρονται, Φάγωμεν καί πίωμεν» (Α΄ Κορ. 15, 32).

Τό έρώτημα που τίθεται είναι μέ ποιό τρόπο μπορεί αυτή ή σχέση του πιστου μέ τήν λειτουργική κοινωνία καί τόν προεστό της νά συνεισφέρει στην διαφύλαξη καί διατήρηση της ψυχικής υγείας του άνθρώπου. Δεν πρέπει ποτέ νά ξεχνάμε ότι ή πίστη στην ύπέρβαση της τραγικότητας του θανάτου ως ελεύθερη έπιλογή δεν είναι μία ψύχωση ή μία μορφή νεύρωσης καθώς πιστευε ό Φρόνυτ ή τό σύμπτωμα μιās ψυχικής άρρώστιας⁶³. Παρόλη τήν πρόοδό της, ή έπιστήμη δεν κατάφερε νά δώσει μία τεκμηριωμένη άπάντηση στα έρωτήματα της ζωής καί του θανάτου ή όποία νά είναι κοινώς άποδεκτή. Συνεπώς, ή πίστη της Έκκλησίας ως ελεύθερη έπιλογή καί

⁶⁰ Ιγνατίου του θεοφόρου, *Πρός Μαγνησιείς* κεφ. 6, 1, έκδ. J. A. Fischer, *Die apostolischen Väter*, σελ. 164: «Επει ουν εν τοις προγεγραμμένοις προσώποις τό παν πληθος εθεώρησα εν πίστει καί ήγάπησα, παραινών, εν όμονοία Θεου σπουδάσετε πάντα πράσσειν, προκαθημένου του επισκόπου εις τόπον θεου καί των πρεσβυτέρων εις τόπον συνεδρίου των άποστόλων, καί των διακόνων των έμοι γλυκυτάτων πεπιστευμένων διακονίαν Ιησου Χριστου ός πρό αιώνων παρά πατρί ήν καί εν τέλει εφάνη».

⁶¹ Ιγνατίου του θεοφόρου, *Πρός Τραλλιανούς* κεφ. 3, 1, έκδ. Whittaker, M έκδ. J. A. Fischer, *Die apostolischen Väter*, σελ. 174: «Ομοίως πάντες εντρεπέσθωσαν τούς διακόνους ως Ιησουν Χριστόν, ως καί τόν επισκοπον όντα τύπον του πατρός, τούς δε πρεσβυτέρους ως συνέδριον Θεου καί ως σύνδεσμον άποστόλων· χωρίς τούτων εκκλησία ου καλείται.»

⁶² Σαββάτου, «Από τήν λατρεία», σελ. 168: «Η εϋχαριστιακή κοινωνία, ως ό έγκεντρισμός της χριστιανικής λατρείας στην Εϋχαριστία, δίνει τή δυνατότητα στον άνθρωπο νά προγευθεί τό γεγονός της Βασιλείας του Θεου, καί νά βιώσει τήν κατάσταση αυτή ως «έν Χριστώ» αναγέννηση καί μεταμόρφωση όλόκληρης της ύπαρξης του».

⁶³ Βλ. π. Αδαμάντιου Αγουστίδη, «Έκκλησιαστική Διακονία καί προληπτική ψυχιατρική», *Θεολογία* (1994), σελ. 94.

αφοσίωση δέν είναι ψυχική αρρώστια, αλλά αποκτᾶ τό χαρακτήρα τῆς αρρώστιας μόνο ὅταν εἶναι ἀναγκαστικοῦ χαρακτήρα καί στερεῖ τόν ἄνθρωπο τῆς ἐλευθερίας καί ικανότητας γιά διατήρηση καί συντήρηση τῆς ζωῆς. Ἡ πίστη τοῦ χριστιανοῦ εἶναι ἕνας συνεχῆς ἀγώνας, ἐπί καθημερινῆς βάσης, ἀγώνας ἐπιλογῆς, ἀγώνας τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀγάπης. Ἡ πίστη ὡς ἔκφραση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καί ὑπόβαθρο τῆς δυναμικῆς ἀνάπτυξης τοῦ προσώπου εἶναι ἀναγνωρισμένο θετικό στοιχεῖο καί ἀπαιτεῖ σεβασμό.

Ἡ Ἐκκλησιαστική κοινωνία, ἀποδέχεται τόν ἄνθρωπο παρόλες τίς ἀδυναμίες του, ὄχι ὡστόσο καί τίς ἀμαρτίες του. Τό αἶσθημα τῆς ἀποδοχῆς σέ μιά ὁμάδα βοηθάει στήν ἀνάπτυξη τῆς αὐτοεκτίμησης καί τῆς αὐτοπεποίθησης τοῦ ἀνθρώπου. Παρότι εἶναι σπάνιες οἱ παραδοσιακές κοινότητες, ὡστόσο ὑπάρχουν ἀκόμα στόν ἐλληνορθόδοξο χῶρο καί εἶναι θαυμάσια παραδείγματα τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας π.χ. ἐνός χωρίου, ὅπου ὅλοι ζοῦσαν ὡς μιά οἰκογένεια. Τό αἶσθημα ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀνήκει σέ μιά κοινότητα προσφέρει στόν ἄνθρωπο σιγουριά, καί ἀγάπη⁶⁴. Οἱ σχέσεις πού διαμορφώνει μέ τούς συνανθρώπους του στό κοινό τρόπο ζωῆς προσφέρουν στό ἄνθρωπο καί τήν δυνατότητα νέας ἐμπειρίας τοῦ ἑαυτοῦ του.

Σέ αὐτό τό σημεῖο πρέπει νά ἐπισημανθεῖ καί ἡ συμαντική προσφορά τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, ἡ ὁποία εἶναι μιά συστηματοποιημένη ἔκφραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστες. Ἡ χριστιανική ἀνθρωπολογία, στηριγμένη στή διδασκαλία περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, κάνει διάκριση μεταξύ τῆς φύσης καί τοῦ προσώπου καί ἐπομένως βοηθᾶ τόν ἄνθρωπο στήν εἰρήνευση μέ το ἑαυτό του. Δέν πρέπει νά ξεχνάμε, ὅτι ἡ νεύρωση εἶναι κατά κάποιο τρόπο ἡ ἀρρωστη φυγή ἀπό τά προβλήματα καί μόνιμη ἀποφυγή τῆς συνάντησης μέ τόν ἑαυτό μας.

Τό καλύτερο παράδειγμα τοῦ καινοῦ τρόπου ἀντιμετώπισης τοῦ ἑαυτοῦ στό πλαίσιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας συναντᾶται στά κείμενα τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τῆς Κλίμακας, μέ τό παράδειγμα τῶν ἀνεκφράστων λογισμῶν τῆς βλασφημίας, ὅπου περιγράφεται ἡ πνευματική κατάσταση τοῦ μοναχοῦ καί τά προβλήματα πού προκαλοῦν οἱ βλάσφημοι λογισμοί. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης περιγράφει αὐτούς τούς λογισμούς λέγοντας: «Ὁ μόνον τὸ Θεῖον, καί τὰ Θεῖα βλασφημεῖ, ἀλλά αἰσχροτάτους τινὰς καί ἀπρεπεῖς λόγους ἐν ἡμῖν φθέγγεται»⁶⁵. Πολλοὶ μοναχοὶ προσπάθησαν νά κάνουν ἀγώνα κατά τῶν βλάσφημων λογισμῶν ἐπὶ πολλά ἔτη χωρὶς ἀποτέλεσμα⁶⁶, καί ὀρισμένοι εἶχαν καί ἀρνητικές συνέπειες, δηλαδή ἔχουν χάσει τὴν λογικότητά τους. Οἱ ἐνοχές πού προκαλοῦν οἱ βλάσφημες σκέψεις καί οἱ λογισμοὶ ἀπομακρύνουν τόν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα καί τὴν θεῖα λατρεία, καθὼς προκαλοῦν τό αἶσθημα τῆς ἀναξιοτήτας⁶⁷ καί

⁶⁴ Βλ. π. Βασίλειος θερός, *Διαδρομὲς ἀγάπης καί γνώσης*, ἐκδ. Ἀρχονταρῖκι, Αθήνα 2010. σσ. 24-25 : «Ἄν ἡ Ἐκκλησία εἶναι μιά κοινωνία ἀγάπης, ὁ ἄνθρωπος αὐτός μπορεῖ νά βρεῖ μέσα στήν ἐνορία ἀποδοχῆ. Ἡ ἀγάπη εἶναι πολὺ σημαντικὸς θεραπευτικὸς παράγοντας. Θά πρέπει, ὁμως νά εἶναι μιά ἀγάπη πού δέν ὑποβιβάζει τόν ἄνθρωπο, ἀλλὰ τόν ἀντιμετωπίζει ὡς ἕνα ἄτομο τῆς ἡλικίας του, πού ἔχει θέση μέσα στήν κοινωνία καί δέν ἔχει ἀχρηστευτεῖ»

⁶⁵ Ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακας, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ', PG 977A βλ. Ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακας, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ', PG 976C : «ὁ παμμίαφος φιλεῖ πολλὰκις παρ' αὐτὰς τὰς ἁγίας συνάξεις, καί κατ' αὐτὴν τὴν φρικτὴν τῶν μυστηρίων ὄραν δυσφημεῖν τὸν Κύριον κατὰ τὰ τελοῦμενα ἅγια».

⁶⁶ Βλ. Ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακα, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ', PG 980A: «Μοναχὸς σπουδαῖος ὑπὸ τούτου ὀχλοῦμενος τοῦ δαίμονος ἐπὶ εἰκοστὸν ἔτος τὰς ἑαυτοῦ σάρκα νηστείας καί ἀγρυπνίας κατέτηξε. Καί ὡς οὐδεμιᾶς ὠφελείας ἤσθετο ἀπελθὼν».

⁶⁷ Βλ. Ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακος, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ', PG 976C : «Εἰ γὰρ ἐμοὶ οἱ ἄσμενοι ἐκείνοι καί ἀπρεπεῖς λόγοι, πῶς τὸ δῶρον δεξάμενος προσκυνῶ; Πῶς λοιδορεῖν καί εὐλογεῖν δύναμαι».

κλείνουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ μέσα στὸ ἑαυτό του⁶⁸, ἀπομακρύνοντάς τον ἀπὸ τὸν συνάνθρωπο καὶ συνεπῶς ἀπὸ τὸν πνευματικὸ ἱατρό⁶⁹.

Ὁ καινὸς τρόπος τῆς ἐν Χριστῷ προσέγγισης τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ ἡ διάκριση μεταξύ τῆς φύσης καὶ τοῦ προσώπου δίνει τὴν δυνατότητα τῆς νέας θεώρησης τῶν πραγμάτων. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακας ἐπισημαίνει στὸ θέμα τῶν βλάσφημων λογισμῶν, «μηδεὶς ἐπὶ λογισμοῖς βλασφημίας αὐτὸν αἴτιον εἶναι λογίσατο· καρδιογνώστης γὰρ ἐστὶν ὁ Κύριος. καὶ ἐπίσταται, οὐχ ἡμῶν, ἀλλὰ τῶν ἔχθρῶν ἡμῶν εἶναι τὰ τοιαῦτα ῥήματα»⁷⁰. Ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ γιὰ τὴν παρουσία τῶν κακῶν σκέψεων, καθὼς «μὴ τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ αἴτιον εἶναι τῶν τοιούτων λογισμῶν, ἀλλὰ αὐτὸν ἀκάθαρτον δαίμονα»⁷¹.

Ἡ σχέση τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου μέ τὸν ἑαυτό του προκαλεῖ πολλές φορές τίς ἐνοχές οἱ ὁποῖες στήν συνέχεια γίνονται αἰτία γιὰ πολλά ψυχικά προβλήματα. Ἡ σύγχρονη ψυχοθεραπεία μέ βάση αὐτὸ τό θαυμάσιο παράδειγμα τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τῆς Κλίμακος μπορεῖ νά ἐντοπίσει καὶ πολλά ἀκόμη, σέ θεωρητικὸ καὶ πρακτικὸ ἐπίπεδο, παραδείγματα, τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀδυναμιῶν καὶ τῶν ὁρμῶν τῆς φύσης μας ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι ὡστόσο καὶ συμφιλίωση μέ τίς ἀδυναμίες καὶ ὁρμές τῆς φύσης. Τό γεγονός τῆς ἀποδοχῆς στήν ψυχοθεραπεία ἀντιμετωπίζεται ὡς ἐμπάθεια, ἡ ὁποία ἔχει μεγάλη σημασία στή θεραπεία. Τὴν αἴσθησι, ὅτι ὁ Θεὸς μέ ἀγαπᾷ καὶ μέ ἀποδέχεται μέ ὅλες μου ἀδυναμίες καὶ θέλει τὴν μεταμόρφωσή μου, ὁ ἀμερικανὸς ψυχίατρος Samuel Natale, βλέπει ὡς θεραπευτικὴ «θεία ἐμπάθεια»⁷². Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀναφερόμενος στὸ ἴδιο θέμα βλέπει τίς ἀδυναμίες μας ὡς σκόλοπα (παλούκι, ἀγκάθι), καθὼς λέγει χαρακτηριστικὰ «ἐδόθη μοι σκόλοψ τῆ σαρκί» (Β΄ Κορ. 12, 7).

Βασικὴ προϋπόθεση μιᾶς τέτοιας σχέσης μέ τὸν ἑαυτό μας εἶναι ἡ καλὴ αὐτογνωσία⁷³, μέσω τῆς ὁποίας ἀποκτοῦμε τὴν ἐπίγνωσι τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἂν καὶ ἡ ἐπίγνωσι δέν εἶναι ἡ λύσι καὶ ὑπέρβασι τῶν προβλημάτων. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῶν χριστιανῶν προϋποθέτει περισσότερο τὴν ἀπασχόλησι μέ τό ἐσωτερικὸ κόσμο, δηλαδὴ τὴ μέριμα γιὰ τὴν προσωπικότητά μας. Ἡ σημερινὴ ἐξέλιξι τῆς ψυχοθεραπείας καὶ ἡ καλύτερη κατανόησι τῆς ψυχοθεραπευτικῆς διαδικασίας συντελεῖ στήν καλύτερη κατανόησι τῆς δράσης κάθε θεραπείας στὸ ψυχισμό τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ψυχοθεραπεία εἶναι μιὰ μορφή τῆς τεχνικῆς ἀνάπτυξης τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, οἱ ὁποῖες δέν κατάφεραν νά λειτουργήσουν ἀπὸ μόνες τους λόγω διαφορῶν αἰτιῶν. Ἡ καλὴ γνώσι τῆς ψυχοθεραπείας συμβάλλει στήν πληρέστερη κατανόησι τῆς ἐπίδρασις τῆς πνευματικῆς ζωῆς στήν ψυχικὴ υγεία καὶ στὸ συνολικὸ ψυχικὸ σύστημα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ὑπέρβασι ἀπαιτεῖ τὴν καινὴ προσέγγισι καὶ ἀντιμετώπισι τοῦ ἑαυτοῦ μας, τὴν καινὴ σχέση μέ τό ἑαυτό μας καὶ τὸν κόσμο γύρω μας. Αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου σκέψης καὶ ἡ μεταμόρφωσι τοῦ τρόπου ἀντιμετώπισις εἶναι πάντα συνέπεια τῆς συνεργασίας μεταξύ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ προεστοῦ τῆς τοπικῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος, δηλαδὴ τοῦ ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ἢ γέροντα, πού ἔχει τὴν εὐλογία τῆς

⁶⁸ Βλ. Ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακος, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ΄, PG 976B : «καὶ τὸ διὴ χαλεπώτερον οὐδὲ εὐχερῶς ἐκφρασθῆναι καὶ ἐξομολογηθῆναι».

⁶⁹ Βλ. Ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακος, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ΄, PG 976B : «στηλιτευθῆναι πνευματικῶ ἱατρῶ δυνάμενος».

⁷⁰ Ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακος, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ΄, PG 976D.

⁷¹ Ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακος, *Κλίμαξ*, κεφ. ΚΒ΄, PG 977B.

⁷² Samuel Natale, *Pastoral Counseling*, Paulist Press, New York 1977, σελ. 21.

⁷³ Πρβλ. π. Βασιλείου Θεομού, *Διαδρομὲς ἀγάπης καὶ γνώσης*, ἐκδ. Ἀρχονταρική, Αθήνα 2010. σελ. 108.

Ἐκκλησίας γιά τήν καθοδήγηση τῶν χριστιανῶν. Ἡ Ἐκκλησία μέ τήν αὐθεντική παρουσία της καί πομαντική ὀργάνωση τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν μπορεῖ νά συνεισφέρει σημαντικά στή πρωτογενή πρόληψη τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν⁷⁴.

Ἡ πρόσκληση γιά τήν βίωση τῆς πληρότητας τῆς ζωῆς δέν εἶναι ἓνα ἀπλό σχῆμα τοῦ κηρυγματικοῦ λόγου ἀλλά μιᾶ νέα προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Ἐκκλησία καλεῖ τόν ἄνθρωπο στήν ὑπέρβαση τῆς προοπτικῆς τῆς ζωῆς μέσα ἀπό τό πρῖσμα τοῦ θανάτου, καθώς ἡ ζωὴ ἀποκτᾶ νέα ἀξία καί προοπτικὴ διὰ τοῦ Χριστοῦ καί τῆς ἀνάστασης. Ἡ ἀσφάλεια τῆς ὑπαρξης καί τῆς ζωῆς ἀντλεῖται ἀπό τήν νέα σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Χριστό καί τόν ἑαυτό του. Ἡ βίωση τῆς σχέσης μέ τό Χριστό εἶναι δυνατή μόνο στό πλαίσιο τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας καί πρωτίστως τῆς Θεῆς Εὐχαριστίας, στήν ὁποία γίνεται σύναξη τῆς Ἐκκλησίας καί φανέρωσή της στό πλαίσιο τῆς κοινῆς τοῦ σώματος καί αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ χριστιανός βιώνει τήν ὑπέρβαση τοῦ ἄγχους μέ τήν ἀσφάλεια ἐν Χριστῷ στήν εὐχαριστιακὴ κοινότητα· ἡ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς εἶναι συνέπεια τῆς αἰσθησης τῆς θεῆς ἀγάπης καί τῆς ἀγάπης τῶν ἀδελφῶν γύρω μας. Ἡ χριστιανικὴ ταυτότητα ἐκφράζεται διὰ τῆς κοινῆς ἀγάπης, πρῶτα ἡ συνείδηση τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ γιά τόν ἄνθρωπο καί τῆς ἀνταπόκρισης τοῦ ἀνθρώπου στή θεῖα ἀγάπη, «ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς» (Α΄ Ἰωάνν. 4, 19).

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης στήν ἐπιστολὴ του, πρὶν περίπου εἴκοσι αἰῶνες, τονίζει κάτι πού στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα φανερώνει καί πάλι ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους, ὅτι δηλαδή ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἡ ἀνταπόκριση στή δωρεὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, δηλαδή ἀγαπᾶμε γιὰτί μᾶς ἀγάπησε κάποιος νωρίτερα. Τό παιδί βιώνει τήν ἀγάπη τῶν γονέων του καί σ' αὐτὴ ἀνταποκρίνεται μέ τήν δική του ἀγάπη γιά τοὺς γονεῖς ἐνῶ στήν συνέχεια τῆς ζωῆς του ἀναπτύσσει τήν ἀγάπη ὡς τρόπο προσέγγισης ἀνθρώπων καί πραγμάτων ἀλλὰ καί τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Τό βασικὸ ἔργο τῆς ποιμαντικῆς διακονίας εἶναι ἡ οἰκοδόμηση τῆς χριστιανικῆς ταυτότητας καί συνείδησης, ἡ ὁποία βασίζεται στήν καινὴ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης, «ἐντολὴν καινὴν διδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθώς ἠγάπησα ὑμᾶς ἵνα καί ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάνν. 13, 34-35). Αὐτὴ ἡ διακονία τῆς Ἐκκλησίας δέν ἔχει ἓνα ἀόριστο καί θεωρητικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ εἶναι μιᾶ πραγματικότητα, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται στή καθημερινὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας στό πλαίσιο τῆς λειτουργικῆς ζωῆς της καί τῆς πρακτικῆς ἀσκήσης τῆς χριστιανικῆς πίστεως⁷⁵. Ὁ χριστιανός δέν γεννιέται ἀλλὰ γίνεται καί αὐτό τό «γίνεται» ἔχει δυναμικὸ χαρακτήρα, δηλαδή δέν ἐπιτελεῖται μιᾶ φορά καί γιά πάντα ἀλλὰ εἶναι συνεχῆς κατάσταση μιᾶς ἰσόβιας πορείας. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι βίωμα ζωῆς, ἡ γεύση τῆς ζωῆς καί τελικὰ ἡ ἐπιλογή τῆς ζωῆς ἀντὶ τοῦ θανάτου⁷⁶. Ἡ Ἐκκλησία ἐκφράζει συχνὰ στήν παράδοσή της τήν ταυτότητα τοῦ χριστιανοῦ μέ τόν ὄρο «τό φρόνημα». Ἡ οἰκοδόμηση τοῦ «φρονήματος» τῆς ἀγάπης στήν συνείδηση τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ἔχει βασικὸ πνευματικὸ χαρακτήρα καθώς δι' αὐτῆς τῆς διακονίας ἀσκεῖται φροντίδα καί τό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Εἰδῶ πρέπει ὅπωςδήποτε νά ἐπισημανθεῖ, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν χωρίζει τήν ἀγάπη ἀπό τήν Ἁγία Τριάδα, καθώς ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί συ-

⁷⁴ Βλ. π. Ἀδαμάντιου Αὐγουστίδη, «Ἐκκλησιαστικὴ Διακονία καί προληπτικὴ ψυχιατρικὴ», *Θεολογία* (1994), σελ. 92.

⁷⁵ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος Κ'*, 12 PG 35, 1080B-C: «Βούλει θεολόγος γενέσθαι ποτὲ, καί τῆς θεότητος ἄξιος; τὰς ἐντολάς φύλασσε· διὰ τῶν προσταγμάτων ὄδευσον· πρᾶξις γὰρ ἐπιβασίς θεωρίας»

⁷⁶ Βλ. W. Kasper, «Die Wissenschaftspraxis der Theologie», *Handbuch der Fundamentaltheologie IV*, Tübingen-Basel 2000, σελ. 212.

νεπῶς γίνεται καί τρόπος ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀγάπη, ἡ ὁποία ἐκφράζει τόν τρόπο ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας δέν σχετίζεται μέ τό κοινό ἀνθρώπινο συναίσθημα τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη στήν ὁποία προσκαλοῦνται οἱ χριστιανοί εἶναι ὁ τρόπος σχέσης, πρός τό πρότυπο τῆς σχέσης τοῦ Χριστοῦ μέ τούς ἀνθρώπους, «ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς ἵνα καί ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» (Ἰωάνν. 13, 34). Εἶναι σαφές, ὅτι πρόκειται περί διαφορετικῆς ἀγάπης ἀπό τήν κοινή ἐμπειρία τῆς ἀγάπης πού ἔχουν οἱ ἄνθρωποι⁷⁷. Τό κύριο ἰδίωμα τῆς θείας ἀγάπης εἶναι ἡ δυνατότητα τήν ὁποία προσφέρει στό ἄνθρωπο, δηλαδή ἡ δυνατότητα τῆς ζωῆς στήν πληρότητα της⁷⁸. Ἡ θεία ἀγάπη καθὼς ὑπερβαίνει τήν ἐμπειρία τῆς κτίσης εἶναι ὁ τρόπος τῆς δράσης τοῦ Θεοῦ πρός τόν ἄνθρωπο⁷⁹ καί ὄχι ἀποτελεσμα τῆς ἄσκησης ψυχολογικοῦ βιώματος. Ἡ ἐκκλησιαστική ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου στό τρόπο τῆς ζωῆς τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ ἔχει ἀποτελέσματα στήν ποιότητα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Συμπεράσματα

Κατακλείοντας τήν σύντομη μελέτη γιά τό διάλογο καί τή συνεργασία τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς ποιμαντικῆς τῆς πράξης μέ τίς σύγχρονες ἐπιστήμες μπορούμε νά ἐκφέρουμε κάποια βασικά συμπεράσματα. Ἡ βασική φροντίδα καί μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας δέν εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τήν ψυχική ὑγεία. Τό ποιμαντικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας σκοπεύει στήν πνευματική ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου στό μέτρο τοῦ Χριστοῦ στό πλαίσιο τῆς θείας χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αὐτή ἡ ἀνάπτυξη δέν μπορεί νά μὴν ἀφήνει ὀρισμένες συνέπειες καί στήν ψυχική ἐξέλιξη καί ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου, συνεπῶς καί ἡ Ἐκκλησία μέ ἔμμεσο τρόπο συνεισφέρει ὑπέρ τῆς ψυχικῆς ὑγείας. Ὁ σκοπός τῆς ἐργασίας δέν βρίσκεται στήν ἀναζήτηση τῶν τρόπων γιά τό πῶς ἡ Ἐκκλησία μέσα στο πλαίσιο τοῦ κρατικοῦ συστήματος ὑγείας μπορεί νά συμβάλει στήν διαφύλαξη τῆς ψυχικῆς ὑγείας, ἀλλά στό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια ζωή, αὐτή καθ' ἑαυτή, ἀνάλογα πῶς τήν ζεῖ ὁ ἄνθρωπος μπορεί νά συνεισφέρει στή βελτίωση τῆς ψυχικῆς ὑγείας. Ὁ ὀρθός τρόπος διαμόρφωσης τῶν σχέσεων μέ τόν Θεό, τόν κόσμο, τόν συνάνθρωπο καί τό ἑαυτό μας μπορεί νά εἶναι ἡ καλύτερη μέθοδος διαφύλαξης τῆς ψυχικῆς ὑγείας. Ἡ ἀνθρώπινη ζωή εἶναι τό πολυτιμότερο ἀγαθό, τό ὁποῖο χαρίζει ὁ Θεός καί ἔχει αἰώνιο χαρακτήρα λόγω τοῦ γεγονότος τῆς ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ, συνεπῶς εἶναι συνεχῆς ἡ ἀνάγκη τῆς καλλιέργειας καί τῆς ποιτικῆς ἀνάπτυξης. Ἡ ποιότητα τῆς ζωῆς στή θεολογική προσέγγισή της ἐξαρτᾶται πρωτίστως ἀπό τήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό Θεό καί μέσα στά ὅρια αὐτῆς τῆς σχέσης ἐντάσσεται καί ἡ σχέση μέ τό συνάνθρωπο, τό ἑαυτό μας καί τό περιβάλλον. Ἡ βασική ἀρχή τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἀναγέννηση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῆς ἀνάστασης, κάτι τό ὁποῖο ἀλλάζει τά δεδομένα τῆς θνητῆς ζωῆς καί τήν ἴδια ζωή. Ὁ χριστιανός καλεῖται νά ζεῖ μέ τήν αἰώνια προοπτική της, πού ὑπερβαίνει τό θάνατο. Ὁ καινός τρόπος προσέγγισης τῆς ζωῆς εἶναι ἐκφραση τῆς συνέργειας τοῦ Θεοῦ καί

⁷⁷ Ματθ. 5, 44-48: «ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναί το αὐτὸ ποιοῦσιν; καὶ ἐὰν ἀπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ ἔθνη οὗ αὐτὸ ποιοῦσιν; ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν».

⁷⁸ Ἰωάνν. 10, 10: «ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσιν καὶ περισσὸν ἔχωσιν».

⁷⁹ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς Γένεσιν*, Ὁμιλία Θ', 1, PG 53, 76D-77A: «Ἡ γὰρ χάρις ἔτοιμός ἐστιν, ἐπιζητούσα τοὺς μετὰ δαυφιλίας αὐτὴν ὑποδεχομένους. Τοιοῦτος γὰρ ὁ Δεσπότης ὁ ἡμέτερος: ἐπειδὴν ἴδη ψυχὴν διεγερμένην καὶ πόθον ζέοντα, τὸν οἰκεῖον πλοῦτον μετὰ δαυφιλίας χορηγεῖ ὑπερβαίνοντα τὴν αἴτησιν τῆ οἰκεία φιλοτιμία».

τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ἔχει νόημα στήν αἰώνια μακαριότητα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι Βασιλεία τῆς ἀγάπης καί τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀντανάκλαση αὐτῆς τῆς Βασιλείας εἶναι ἡ εὐχαριστιακή ζωή τῆς Ἐκκλησίας, στήν ὁποία καλοῦνται οἱ χριστιανοί νά μετέχουν καί ἐξ αὐτῆς νά διαμορφώνουν τήν ἐκκλησιαστική ταυτότητα. Ὁ κάθε χριστιανός καλεῖται νά διαμορφώνει τήν ζωή του μέσα στό πλαίσιο τῆς θείας χάριτος βιωμένης μέσα στή Θεία Λειτουργία. Ἡ ἀποδοχή τῆς δωρεᾶς τῆς σωτηρίας, ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ πνευματική ἀσκηση τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Αὐτή ἡ ἀποδοχή εἶναι πρωτίστως παραδοχή τῆς θείας ἀγάπης καί ἀνταπόκριση στήν ἴδια, ὅπως ἀναφέρει καί ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης λέγοντας «ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήκαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλεν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἰλασμόν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν» (Α΄ Ἰωάνν. 4, 10-11). Ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἐκκλησίας ἀντλεῖ στήν ζωή του τήν δύναμη γιά ζωή ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς Θείας ἀγάπης, συνεπῶς καί ὁ πνευματικός ἀγώνας τοῦ χριστιανοῦ εἶναι οἰκειοποίηση τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ στήν ζωή. Ὁ πιό δύσκολος πνευματικός ἀγώνας εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς ψυχικῆς καί πνευματικῆς ἰκανότητος γιά τήν ἀποδοχή καί ἀνταπόκριση στήν ἀγάπη.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπό τήν φύση της εἶναι χῶρος τῆς δοξολογίας τοῦ Θεοῦ γιά τήν δωρεά τῆς ζωῆς, συνεπῶς καί συνεχῆς προσπάθεια προσωπικῆς προσαρμογῆς πρὸς τὸν αἰώνιο χαρακτήρα τῆς ζωῆς καί ἀγάπης ὡς θείου τρόπου ὑπαρξεως.

Βιβλιογραφία

- Adler, R., Felten, D., & Cohen, S. (Eds.), *Psychoneuroimmunology*, Academic Press, New York 1981.
- Bertalanffy L. Von, «The theory of open systems in physics and biology», *Science* 3 (1950), 23-29.
- Bertalanffy L. Von, *General Systems Theory: Foundation development applications*, Brazzil-er, New York 1968.
- Florovsky Georges, «The Elements of Liturgy: Orthodox (The Report of a Theologicak Comission on Faith and Order)», *Ways of Worships*, ἔκδ. Student Christian Movement / Harper&Brothers, London –New York 1951, σσ. 52-65.
- Florovsky Georges, «The Church: Her Nature and Task»: *The Universal Church in God's Design*, S.C.M. Press, London 1948
- Frankl Viktor E., *Der unbewusste Gott: Psychotherapie und Religion*, ἔκδ. Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1999.
- Hopson Hage S., Siegel A. M., Payton G., DeFanti E., «Multicultutal training in spiritualitet», *An interdisciplinary review Counseling and Valuew*, 50, (2006), σσ. 217-234.
- Kecmanović Dušan., «Why psychiatrists are not interested and why they should be interested in mental health», *Aktuelnosti iz neurologije, psihijatrije i graničnih područja*, 19/1 (2011), 1-6.
- López A., L., Arias J.. «Psycho-neuroimmune-endocrine system behavior in mechanicaltrauma». *Psicothema* (1995), 7, σσ. 619-625.
- María Angeles Aller, Laureano Lorente, Jorge L. Aria, Guillermo Rodríguez-Fabián, María Soledad Alonso, Azucena Begega, Laudino López, José Rodríguez-Gómez, Jaime Arias, «The Psycho-Neuro-Immune- Endocrine Response: A Psychological and pathological wey of life», *Psicothema*, 1996. Vol. 8, nº 2, σσ. 375-381.

- Maslow Abraham, *Motivacija i ličnost*, Nolit Beograd, 1982, μετάφραση στὴν σερβικὴ γλῶσσα ἀπὸ πρωτότυπο Abraham H. Maslow, *Motivation and personality*, Second Edition, Harper & Row, New York 1976.
- Moore T. *Care of the Soul*, ἔκδ. Harper Perennial, New York 1994.
- Natale Samuel, *Pastoral Counseling*, Paulist Press, New York 1977.
- Peale N. V., *The Power of Positive Thinking*, Ballantine Books; Reissue edition, 1996.
- Richards Scott & Bergin Allen, *Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity*, ἔκδ. Amerikan Psychological Association, Wasington 1999.
- Satura V., *Religion und seelische Gesundheit*, Veritas Verlag, Linz 1981.
- Siegel B., *Love, medicine and miracles*, ἔκδ. Harper and Row, New York 1988.
- Sperry L., & Shafraanske E. P., *Spiritually oriented psychotherapy*, ἔκδ. D. C. Amerikan Psychological Association, Wasington 2005.
- Štegel Ivan, «Perspektive dijaloga pastoralna i trendova aktualne psihoterapije», *Bogoslovska smotra*, 76, 2 (2006), σσ. 453-454.
- Thomas Oden, *Care of Souls in the Classic Tradition*, Philadelphia, Fortress, 1984.
- WHO (1946) *International Health Conference*, New York.
- Zilboor Georgy & Henry George W., *History of Medical Psychology*, ἔκδ. Norton, New York 1941.
- Ἁγίου Ἰωάννη Κλήμακος, *Κλίμαξ*.
- Αλέξανδρος Σταυρόπουλος, *Εἰσαγωγή στὴν Ὁρθόδοξη Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ*, Ἀθήνα 1989.
- Αὐγουστίνη Αδαμάντιου, *Ποιμένας καὶ θεραπευτής-ζήτηματα τῆς ποιμαντικῆς ψυχολογίας καὶ ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1999.
- Αὐγουστίνη Αδαμάντιου, «Ἐκκλησιαστικὴ Διακονία καὶ προληπτικὴ ψυχιατρικὴ», *Θεολογία* (1994), σελ. 92.
- Γέροντος Πορφυρίου Κανσοκαλυβίτου - Βίος καὶ Λόγοι, Ἐκδόσεις «Ἱερά Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς-Χρυσοπηγῆς Χανίων», 2003.
- Γρηγορίου Θεολόγου, *Λογος Κ'*, 12 PG 35, 1080B-C.
- Εὐχολόγιον τὸ μέγα ἐν ᾧ περιέχονται κατὰ τάξιν αἱ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων ἀκολουθίαι*, ἔκδ. Τυπογραφεῖον πατριαρχικόν, Κωνσταντινούπολη 1803.
- Ἐρμᾶ, *Ποιμὴν*, ἔκδ. Funk X. H., *Die apostolischen Väter. Der Hirt des Hermas*, Tübingen-Leipzig 1901,
- Θερμοῦ Βασιλείου, *Ἄνθρωπος στὸν ὀρίζοντα. Προσεγγίζοντας τὴ συνάντηση Ὁρθόδοξης Θεολογίας καὶ ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ*, ἔκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2006.
- Θερμοῦ Βασιλείου, *Διαδρομὲς ἀγάπης καὶ γνώσης*, ἔκδ. Ἀρχονταρῆκι, Ἀθήνα 2010.
- Ἰγνατίου τοῦ θεοφόρου, *Πρὸς Τραλλιανούς*, ἔκδ. Joseph A. Fischer, *Die apostolischen Väter*, Kösel, München 1957.
- Ἰγνατίου τοῦ θεοφόρου, *Πρὸς Μαγνησιεῖς*, ἔκδ. Joseph A. Fischer, *Die apostolischen Väter*, Kösel, München 1957.
- Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Θεῖα Λειτουργία», *Ἱερατικόν*, ἔκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, Ἅγιον Ὅρος 2004.
- Κορναράκη Ἰωάννη, *Ἐγχειρίδιον ποιμαντικῆς ψυχολογίας Α'*, ἔκδ. Οἶκος ἄφων Κυραϊκίδη, Θεσσαλονίκη 1984.
- Κυριαζῆ Δημήτρη, «Προλεγόμενα σὲ μία θεραπεία τῆς ψυχῆς», *Θεολογία καὶ Ψυχιατρικὴ σὲ διάλογο*, ἔκδ. Αποστολικὴ διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1999.
- Μακράκη Μιχ. Κ., *Ψυχολογία τῆς θρησκείας*, ἔκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 1999.
- Παπαθανασίου Α., «Φιλάνθρωπία ἢ ἀκτιβισμός», *Θεραπείαν προσάγοντες, εἰσαγωγή στὴν ποιμαντικὴ διακονία στὸν χῶρο τῆς Ὑγείας*, ἔκδ. Ἄρμος Ἀθήνα.

- Σταυρόπουλου Αλέξανδρου, *Είσαγωγή στην Ὁρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, Ἀθήνα 1989.
- Σταυρόπουλου Αλέξανδρου, «Ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία ὡς ψυχολογία τοῦ ἀνιστάμενου ἀνθρώπου», *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καί Ἐξομολογητικῆς*, ἐπιμέλεια Ἰωάν. Κορναράκης – Α.Μ. Σταυρόπουλος, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981.
- Σταυρόπουλου Αλέξανδρου, «Πρόλογος», *Ποιμένας καί θεραπευτής-ζητήματα τῆς ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί ποιμαντικῆς πρακτικῆς*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1999.
- Σταυρόπουλου Αλέξανδρου, *Φάκελος μαθήματος συμβουλευτικῆς ποιμαντικῆς*, ἐκδ. Θεολογική σχολή Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1997.
- Τομασιδῆ Χριστοδύλου, *Είσαγωγή στην ψυχολογία*, ἐκδ. «Διπτυχο», Ἀθήνα 1982.
- Φροῦντ Σιγκμουντ, *Πρακτική ψυχοανάλυση*, ἐκδ. Ἐπίκουρος, Ἀθήνα 1975.